

Karâfi ve Edilletü'l-Vahdâniyye fî'r-Red ala'n-Nasrâniyye İsimli Eseri*

Aziz ESE**

Özet

VII. yüzyılda İslâm dinî ortaya çıktıktan sonra eskinin köklü dinleri ve din mensuplarıyla hem dinî alanda hem de sosyal alanda farklı diyaloglar içerisine girilmiştir. Dinî alanda ortaya çıkan diyaloglardan bir tanesi de her iki dinin mensuplarının kendi dinlerinin hakikatine ve üstünlüğüne vurgu yapan reddiye türünde eserler kaleme alma şeklinde kendini göstermiştir. Reddiye türü eserler, sırf entelektüel bir çabanın ürünü olmayıp aynı zamanda konjektürel metinlerdir. Çalışmamız, XIII. yüzyılda yaşamış olan Karâfi'nin Dinler Târîhi alanındaki eserlerinden birisi olan Edilletü'l-Vahdâniyye fî'r-Redd ala'n-Nasrâniyye isimli eseri bağlamında Müslüman-Hristiyan diyalogu ile Müslüman-Hristiyan diyalogunun oluşumuna reddiye literatürünün etkisi ve iki dinin mensuplarının birbirlerini nasıl anlayıp yorumladıkları hususunu konu edinmiştir. Çalışmamız, yazma eserlerin gün yüzüne çıkarılması bakımından önem taşımakla birlikte eserin yazarı Karâfi hakkında bilgi verme, eserin hangi bağlamda yazıldığı, hangi konuları ele aldığı, konuları işlerken nasıl bir yöntem izlediği, İslâm reddiye geleneği içerisinde nasıl bir yer edindiği ve Karâfi'nin Dinler Târîhi alanındaki diğer eseri el-Ecvice'den farkını ve benzerliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Târîhi, Karâfi, Edille, Reddiye, Hristiyanlık.

Al-Qarâfi and His Book Called Adilla al-Wahdâniyya fî al-Radd alâ al-Nasrâniyya

Abstract:

After the birth of Islam in the seventh century, various dialogues have been established both in the religious field and on the social scene with the rooted religions and members of the religion. One of the dialogues that emerged in the field of religion showed itself in the form of rejection or polemics, in which the member of both religions emphasized the truth and superiority of their religion. Polemical works are not just a product of an intellectual effort, but are also conjunctural texts. Our Works is based on the Muslim-Christian dialogue, and the influence of polemical literature on the formation of the Muslim-Christian dialogue and on how members of the two religions understood and interpreted each other in the context of the Adilla al-Wahdâniyya fî al-Radd alâ al-Nasrâniyya, one of the works of al-Qarâfi, who lived

* Bu makale 2018 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Karâfi ve Edilletü'l-Vahdâniyye fî'r-Red ala'n-Nasrâniyye İsimli Eseri" başlıklı yüksek lisans tez çalışması esas alınarak hazırlanmıştır. /This article is based on master thesis titled, "Al-Qarâfi and His Book Called Adilla al-Wahdâniyya fî al-Radd alâ al-Nasrâniyya" at Sakarya University Institute of Social Sciences in 2018.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

in the thirteenth century. Our works is important for he uncovering of a manuscript. It gives information about al-Qarâfi, the author of the book, the context, the subjects examined, the method followed in the book. This study also aims to reveal th place of this workk in the Islamic polemical literature, and the difference and similarity between this book and al-Acviba, al-Qarâfi's other work is the field of History of Religions.

Keywords: *History of Religions, al-Qarâfi, Adilla, Polemics, Christianity.*

Giriş

İslâm dini ortaya çıktığı VII. yüzyılda çok hızlı bir yayılma göstermiş ve İslâm'ın bu yayılmasından en fazla etkilenen dinî grup Hıristiyanlık olmuştur. İslâm birliğinin parçalanmaya başladığı X. yüzyıldan itibaren Doğu Hıristiyanları, siyasal alanda yeniden üstünlüğü ele alma gayretleri içine girmişlerdir. Batı Hıristiyanları tarafından Endülüs'te kaybedilen toprakları geri alma şeklinde başlayan hareket, belli oranda başarıya ulaştınca XI. yüzyıldan itibaren yönünü Doğu İslâm dünyasına çevirmiştir. Hıristiyan dünyası açısından bakıldığında önce savunma sonra saldırı şeklinde gerçekleşen bu süreçte, siyasal hâkimiyet hususunda karşı karşıya gelen iki büyük dinin mensupları arasında hem sosyal alanda hem dinî alanda farklı ilişki tarzları gelişmiştir. Bu ilişki tarzlarından bir tanesi de VIII. yüzyıldan itibaren her iki din -Müslümanlık ve Hıristiyanlık- mensuplarının kendi dinlerinin hakikatine ve üstünlüğüne vurgu yapan reddiye türünde eserler kaleme alma şeklinde tezâhür etmiştir.

İslâm dünyasında Hıristiyanlara karşı reddiye türünde eser veren âlimlerden bir tanesi de Karâfi'dir. Mısır'da kurulan ve birbirinin devamı niteliğindeki iki devletten Eyyubilerin son dönemi ile Memluklerin ilk döneminde yaşamış olan Karâfi'nin (h. 626-684) hayatı, siyasi olayların oldukça yoğun yaşandığı çalkantılı bir zaman diliminde geçer. Bu zaman dilimi, İslâm dünyasını derinden etkileyen iki büyük tehlike -Haçlı Seferleri ve Moğol İstilas- ile karşı karşıya kalındığı, Bağdat'ın istilasından ve Endülüs'ün düşmesinden sonra Bağdat ve Endülüs'teki ilim adamlarının Mısır'a göç ettiği bir dönemi kapsar.

Karâfi, Endülüs'ün ve Bağdat'ın düştüğü, gerek Batı'dan gerek Doğu'dan bütün İslâm âlimlerinin bir sığınak olarak Mısır'a göç ettiği bir süreçte dönemi itibarıyla önemli eserler vermiş ilim adamlarından biridir. Daha ziyâde Fıkıh Usûlü ve Fıkıh alanında ön plana çıkmakla birlikte diğer İslâm bilimlerinde de eserler veren

Karâfi'nin çalışmamıza konu ettiğimiz *Edilletü'l-Vahdâniyye fi'r-Red ala'n-Nasrâniyye* isimli eseri, *el-Ecvibe* ile birlikte Karâfi'nin Dinler Târihi alanında kaleme aldığı eserlerindedir. Adı geçen eser, eserin mukaddimesinde de belirtildiği üzere “tevhid inancından uzaklaşan Hıristiyan mezheplerine cevap olsun” diye kaleme alınmıştır. Yazılış amacı çerçevesince incelediğimiz eser, yazıldığı dönem itibarıyla düşünüldüğünde İslâm dünyasına yapılan haçlı saldırılarına karşı kılıç ehlinin mücadelesine destek mahiyetinde teolojik planda yapılan bir mücadele niteliği; İslâm reddiye geleneği açısından düşünüldüğünde ise reddiye geleneği zincirindeki halkalardan bir halka niteliği taşır.

Şehâbeddin Ahmed bin İdris el-Karâfi'nin *Edilletü'l-Vahdâniyye fi'r-Red ala'n-Nasrâniyye* isimli Hıristiyanlığa reddiye türündeki eserin incelenmesinde İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Reisü'l-Küttap 7/586 numarada kayıtlı olan yazma nüsha kullanılmıştır. Çalışmamız yazma eserlerin gün yüzüne çıkarılması ve günümüze taşınması bakımından önem taşımakla birlikte hem Karâfi'nin hayatı ve eserleri hakkında hem de dönemin dinî tartışmaları, iki din -Müslümanlık ve Hıristiyanlık- mensubunun birbirlerini ve birbirlerinin dinî metinlerinin nasıl algıladıkları hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Bundan dolayı önce Karâfi'nin hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserleri hakkında sonra da çalışmamıza konu olan *Edilletü'l-Vahdâniyye fi'r-Red ala'n-Nasrâniyye* isimli eser hakkında metot ve muhteva açısından değerlendirerek bilgi vermeyi uygun gördük.

1. Karâfi'nin Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

Eyyubilerin son dönemi ve Memluklerin ilk dönemi arasında yaşayan¹ Mâliki mezhebi Fıkıh Usûlü ve Usûlüddin âlimi Karâfi'nin² tam adı, Ebu'l-Abbas Şehâbeddin Ahmed bin Ebî'l-A'lai İdris bin Abdirrahman bin Abdillah (ibn Yellin) es-Sınhacı el-Behfeşimî el Behnesî el Mısırî'dir.³ Künyesi Ebu'l Abbas, lakabı Şehâbeddin'dir. Tercüme-i hal kitaplarında bu iki konuda ittifak etmekle birlikte

¹ Müs'ad, Abdüsselam Abdülhâlık, *el-İmâmü'l-Karâfi ve Cuhuduhu fi'r-Reddi ale'l-Yahud ve'n-Nasara*, Daru'l-Muhaddisin, Kahire 2008, I, s. 35.

² Yusuf b. Tağriberdi, *el-Menhelü's-Safi ve'l-Mütevofi Ba'de'l-Vafi*, thk. Muhammed Muhammed Emin, tkdm. Said Abdülfettah Aşur, Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Ammeti, Kahire 1984, I, s. 233.

³İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-Müzheb fi Marifeti Ayani Ulemai'l-Mezheb*, thk. Muhammed el-Ahmedi Ebu'n-Nur, Daru't-Turas, Kahire trs., I, s. 236; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Asaru'l-Musannifin*, Daru lhyai't-Türası'l-Arabi, Beyrut trs., I, s. 99.

Karâfî'ye bu künyenin ve bu lakabın verilmiş sebebinden bahsedilmez.⁴ Karâfî, *İkdü'l-Manzûm* adlı eserinde kendisinin bildirdiğine göre hicri 626 yılında Mısır'da doğup Mısır'da yaşamıştır.⁵ İbn Tağriberdi, Karâfî'nin Mısır'da Behnesa bölgesinin Buş (Bus) köyünde doğduğunu ve bu köyün adının Behebsim olarak bilindiğini söyler.⁶

Eskiden kabile isimleri, kabile içinde ileri gelen bir şahsın adıyla anılırdı. Amr bin As zamanında kurulan nahiyelerin birinde yerleşen Karâfî'nin mensup olduğu kabilenin adı da kabiledaki yaşlı bir kadına (nine) nisbetle Karafe diye anılmıştır. Aslen Mağrip diyarında Merakeş yakınlarında bulunan Sinhâce kabilesine mensup olan Karâfî, adı geçen kabileye mensup olmadığı halde Karâfî diye meşhur olmuştur.⁷

Şöhretinin Karâfî olmasında; derse gelen öğrencilerin isimlerini kaydeden (yoklama alan) kâtibin, derste olmayan Karâfî'nin ismini hatırlayamaması üzerine Karafe tarafından geldiği için, onu Karâfî diye kaydetmesi sonucu bu şekilde nisbesinin ortaya çıktığı ve Karâfî diye meşhur olduğu söylenir.⁸

Karâfî, doğduğu köyde Kur'an'ı ezberledikten sonra ilim tahsili için on-onbir yaşlarında iken Kâhire'ye geldi ve Salibiyye medresesinde öğrenim gördü.⁹ Karâfî fıkhıta, usulde, tefsirde ve aklî ilimlerde mahir (kabiliyetli) idi. Birçok kıymetli hocadan ders aldı. İlminin büyük bir kısmını âlimlerin sultanı imamların şeyhi lakaplı Şafii fıkıh âlimi İzzeddin bin Abdisselam'dan aldı. Şerefüddin lakaplı Muhammed bin İmran eş-Şerif el-Kerekî, Kadı'l-kudat Şemseddin Ebi Bekr, Muhammed bin İbrahim bin Abd'ül-Vahid el-Makdisî hocalarından bazılarıdır.¹⁰

Mısır'da ilk Mâlîki kadı'l-kudatı Şeyh Şerefeddin es-Subkî'nin vefatından sonra¹¹ Necmeddin Sâlih zamanında inşa edilen ve dört mezhebe göre öğretim yapılan Sâlihiye medresesinin¹² müderrisliğine atandı. Sonra bu görev, Kadı'l-kudat Nefisüddin'e verildi ancak bir müddet sonra tekrar görevine iade edildi.¹³

⁴ Abdülhâlik, *el-İmâmü'l-Karâfî ve Cuhuduhu fi'r-Reddi ale'l-Yahud ve'n-Nasara*, I, s. 66.

⁵ Karâfî, Şehâbeddin, *el-İkdü'l-Manzûm fi'l-Husûs ve'l-Umûm*, thk. Ahmed el-Hatm Abdullah, el-Mektebetü'l-Mekkiyye, Mekke 1999, I, s. 440; Bağdadî, *Hediyetü'l-Ârifin*, I, s. 99.

⁶ Tağriberdi, *el-Menhelü's-Safi*, I, s. 233.

⁷ Karâfî, *İkdü'l-Manzûm*, I, s. 439-440.

⁸ İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-Müzzeb*, I, s. 238.

⁹ Apaydn, H. Yunus, "Karâfî", *DİA*, TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2001, XXIV, s. 394.

¹⁰ İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-Müzzeb*, I, s. 236.

¹¹ Tağriberdi, *el-Menhelü's-Safi*, I, s. 233.

¹² Bayhan, Ahmet Ali, "Mısır'daki Eyyubi Devri Mimari Eserleri: Medreseler ve Hankah/Zaviyeler" *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, sy. 12, 2004, s. 6-7.

¹³ Selahaddin es-Safedî, *el-Vafi bi'l-Vefayat*, thk. Ahmed Arnaut- Türkî Mustafa, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut trs., VI, 146; Tağriberdi, *el-Menhelü's-Safi*, I, s. 233

Karâfi'nin kendisini eğitim ve öğretime adanmış ve bunun dışında hiçbir resmi görev almadığı belirtilmekle birlikte Sâlihiyye Medresesinde halef-selef olduğu fakihlerden Şerefeddin es-Sübki, Nefisüddin Muhammed ve Takıyyüddin İbn Şas'ın ayrıca kadılık da yaptıkları halde Karâfi'nin bu göreve gelmemesi kendi tercihi olabileceği gibi genel olarak serbest düşünmesi sebebiyle resmi göreve getirilmemiş olması da ihtimal dâhilindedir.¹⁴ İbn Tağriberdi ve Safedî, Karâfi'nin Taybersiya medresesinde ve Amr bin As camiinde ders verdiğini¹⁵ belirtmekle birlikte Apaydın, bu konunun şüpheli olduğunu bildirmektedir.¹⁶

Sâlihiye medresesindeki görevine iade edildikten sonra ölümüne kadar bu görevde kalan Karâfi,¹⁷ pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Öğrencileri arasında Ebu Abdullah Muhammed bin İbrahim el-Bekkurî, Şehâbeddin el-Merdavî, Ebu Hafs Taceddin Ömer bin Ali el-Fakihanî, Ebu Hayyân el-Endelüsî ve Abdülkafi bin Ali es-Sübki gibi zikre değer isimler yer almaktadır.¹⁸

Karâfi, hicri 684 yılında cemaziyel ahir ayında et-Tın bölgesinde (köyünde) vefat etti ve Karafe'ye (mezarlığına) defnedildi.¹⁹ Karâfi'nin ölümünü Sadrettin İbn Bintü'l Eaz ve Nefisüddin el-Mâliki'den sonra ve Nasıruddin İbn Münir'den önce olduğunu söyleyen Tağriberdi ve Safedî, diğer biyografi yazarlarından farklı olarak onun ölüm târihini 682 olarak vermektedir.²⁰

1.2. Eserleri

Özellikle Fıkıh ve Fıkıh Usûlü alanında derinleşmiş olan Karâfi, hem akli hem nakli hem de alet ilimleriyle yakından ilgilenmiştir. Kendisinden sonraki çalışmalara da kaynaklık eden Karâfi'nin eserlerini dört kategoride değerlendirmek mümkündür.²¹

¹⁴ Apaydın, "Karâfi", XXIV, s. 395.

¹⁵ Tağriberdi, *el-Menhelü's-Safi*, I, 233; Safedî, *el-Vafi bi'l-Vefayat*, VI, s. 146.

¹⁶ Apaydın, "Karâfi", XXIV, s. 395.

¹⁷ Safedî, *el-Vafi bi'l-Vefayat*, VI, s. 146.

¹⁸ Apaydın, "Karâfi", XXIV, s. 395.

¹⁹ İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-Müzheb*, I, s. 239; Bağdadî, *Hediyetü'l-Ârifin*, I, s. 99; Tağriberdi, *el-Menhelü's-Safi*, I, s. 234.

²⁰ Tağriberdi, *el-Menhelü's-Safi*, I, s. 234; Safedî, *el-Vafi bi'l-Vefayat*, VI, 147.

²¹ Karâfi'nin eserleri hakkında daha fazla bilgi için *Dibacü'l-Müzheb*, *Hediyetü'l-Ârifin*, *Menhelü's-Safi*, *Keşfu'z-Zunun*, *el-Alam* gibi biyografi eserleri ile Müs'ad Abdüsselam Abdülhâlık'ın *el-İmâmü'l-Karâfi ve Cuhuduhu fi'r-Reddi ale'l-Yahud ve'n-Nasara* isimli çalışması ile Karâfi'nin *Kavâidü's-Selasün* ve *el-İstiğna* isimli eserlerini tahkik eden Taha Muhsin'in çalışmaları ile H. Yunus Apaydın'ın *DİA*, "Karâfi" maddesine bakılabilir.

a) Kelam Ve Dinler Târîhi Alanındaki Eserleri

- el-Ecvibetü'l-Fâhira anî'l-Es'ileti'l-Fâcira
- Şerhu'l-Erbeîn Li Fahreddin er-Râzi
- el-İstibsâr Fi Ma Tüdrikühü'l-Ebsâr (Fima Yüdrekihü'l-Ebsâr)
- el-İnkaz Fî'l-İ'tikad

b) Fıkıh Usûlü Alanındaki Eserleri

- Tenkîhu'l-Fusûl Fi İhtisârî'l-Mahsûl Fi İlmi'l-Usûl Li Râzi
- Şerhu Tenkihi'l-Fusûl
- el-İkdü'l-Manzûm Fi'l-Husûs ve'l-Umûm
- Nefaisü'l-Usûl Fi Şerhi'l-Mahsûl Li Râzi
- el-İhtimâlâtü'l-Mercuha
- Şerhu'l-Muntehab

c) Fıkıh Alanındaki Eserleri

- el-İhkâmü Fi Temyizi'l-Fetevâ Ani'l-Ahkâm ve Tasarrufâtü'l-Kâdi ve'l-İmâm

- el-Ümniyyeti Fi İdrâki'n-Niyye
- Envâru'l-Burûk Fi Envâi'l-Furûk
- ez-Zahîre
- el-Yevâkîtü Fi Ahkâmi'l-Mevâkit

d) Lugatla İlgili Eserleri

- el-İstiğnaü Fi Ahkâmü'l-İstisnâ
- el-Kavâidü's-Selâsûn Fi İlmi'l-Arabiyye
- el-Hasâisü Fi Kavâidi Lugatî'l-Arabiyye

2.Edilletü'l-Vahdâniyyeti Fî'r-Red Ala'n-Nasrâniyyeti

2.1.Eser Hakkında Genel Bilgi

Karâfî hakkında bilgi veren biyografi eserlerinden *Hediyetü'l-Ârifin'* de eser, Karâfî'ye nisbet edilen eserler arasında gösterilmiştir.²² Eserin yazma nüshası, İstanbul Süleymaniye Kütüphânesi, Reisü'l-Küttap 7/586 numarada kayıtlıdır. İçerisinde on risâle bulunan Reisü'l-Küttap külliyyatının içinde 6/586 numarayla

---

²² Bağdadî, *Hediyetü'l-Ârifin'*, I, s. 99.

kayıtlı olan diğer reddiye eseri *el-Ecvibetü'l-Fâhira an Esiletü'l-Fâcira* isimli eserinden hemen sonra gelmektedir.²³

Karâfi, eserin yazılma sebebini eserin mukaddimesinde açıkladığı şekliyle bilgiden, anlayıştan yoksun ve fazlaca câhil olarak nitelediği Hristiyanlar ile Allah'ın insan şeklinde hulûl ettiğini iddiâ eden Hristiyan mezheplerine cevap olsun diye yazdığını belirtir.²⁴ Eserin tam olarak ne zaman yazıldığını tespit edemedik ancak Karâfi'nin diğer reddiye eseri *el-Ecvibe* ile öncelik-sonralık ilişkisine bakıldığında eserin *el-Ecvibe'*den sonra yazıldığı kanâatini taşıyoruz. Zîra *Edille'*ye göre daha hacimli olan *el-Ecvibe'*de Hristiyanlık ve Yahûdilik eleştirisi birlikte yapılmıştır. *Edille* ise Karâfi'nin de belirttiği üzere sadece Hristiyanlara hasredilmiştir. Diğer taraftan eserin son kısmında "Allah ömür verirse Yahûdiler için de ayrı bir eser (reddiye) düzenleyeceğiz" demektir.²⁵

Bununla birlikte Karâfi, *el-Ecvibe'*de Hristiyan dîninin önde gelenleriyle yaptıkları bir tartışmadan bahsetmektedir. Bu tartışmada aciz kalan Hristiyanlar konuyu faziletiyle meşhur olan İbn Assal'la görüşmek istediklerini belirterek ayrılırlar. Ancak bir daha görüşemediklerinden dolayı bu kısa eseri kaleme aldığı belirtir. Karâfi'nin *el-Ecvibe'*de bahsettiği İbn Assal'ın Karâfi ile aynı dönemde yaşamış olan Kıptî kilisesinin önde gelen âlimlerinden Safi b. Assal olma ihtimali kuvvetlidir. 1205-1265 yılları arasında yaşamış olan Safi b. Assal, Ali b. Rabben et-Taberî'ye karşı *es-Saha'ih fi Cevabi'n-Nesaih* isimli bir reddiye kaleme alınmıştır.²⁶ *Edille'*nin sadece Hristiyanları muhâtap alması ve Safi b. Assal'ın eserinde ele aldığı konular²⁷ dikkate alınrsa *Edille'*nin Assal'ın eserinden sonraki bir süreçte yazılmış olma ihtimalini gündeme getirmektedir.

Dönemin Bizans hükümdarı I. Teodorus Lascaris'in Mısır Sultanı el-Melik el-Kâmil'e gönderdiği dinî bir takım sualler sebebiyle Melik el-Kâmil'in isteği üzerine kaleme alınan²⁸ *et-Tahcil men Harrafe'l-İncil'*in yazarı, Sâlih b. Huseyn el-

²³ Bkz. Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye Fi'r-Red ala'n-Nasrâniyye*, Süleymaniye Kütüphânesi, Reisü'l-Küttâp, nr. 7/586.

²⁴ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 275a.

²⁵ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 288b.

²⁶ Fuat Aydın, *Ali b. Rabben et-Taberî ve Eseri er-Red ale'n-Nasara*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994, s. 82-83.

²⁷ Aydın, *Ali b. Rabben et-Taberî ve Eseri er-Red ale'n-Nasara*, s. 82.

²⁸ Mehmet Aydın, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, TDV Yayınları, Ankara 1998, s. 61.

Câferî eserini Melik el-Kâmil'e atfetmiştir.²⁹ Karâfî de tıpkı Câferî gibi eserini Eyyubilerin son büyük hükümdarı Melik el-Kâmil'e ithaf etmiştir.³⁰ El-Câferî, eserini Melik el-Kâmil'e hayatta iken takdim etmişken Karâfî, muhtemelen Melik el-Kâmil öldüğü halde, alışılmışın dışında eserini ona ithaf etmiştir. Çünkü Melik el-Kâmil (ö.1238) öldüğünde³¹ Karâfî, yaklaşık on-onbir yaşlarındadır ve Safedî'nin belirttiğine göre ilim tahsili için Kâhire'ye yeni gelmiştir.³² Diğer taraftan Karâfî, eserin mukaddimesinde kullandığı "ne zaman ki el-Melik el-Kâmil en-Nâsir li-Dinillah Hazretlerini gördüm"³³ ifâdesini yaşadığı dönemde onu gördüğü şekilde değil de onun eserlerini, yaptıklarını inceledim şeklinde anlamak daha doğru olacaktır. Fahreddin Râzî'nin eseri *el-Mahsûl'e Şerhu'l-Mahsûl* ismiyle şerh yazan Karâfî, *Şerhu'l-Mahsûl*'ün mukaddimesinde de inceledim anlamında aynı ifâdeyi "*el-Mahsûl*'ü gördüm"³⁴ ifâdesini kullanmıştır.

Eserin mukaddimesinde fazlaca övgüyle bahsettiği el-Melik el-Kâmil'e³⁵ diğer bir eseri *el-İstîbsâr*'ın mukaddimesinde de atıfta bulunmuştur.³⁶ Ondan bahsettiği *Nefaisü'l-Usûl* isimli eserinde ise "Melik el-Kâmil'in kandil (şamdan) ışığında geceleri sabahlara kadar çalıştığı haberlerinin kendisine ulaştığı" şeklinde Melik el-Kâmil'den övgüyle bahseder.³⁷ Bunda Melik el-Kâmil'in yaptığı hizmetlerin etkisi söz konusudur. Çünkü Melik el-Kâmil, Selahaddin Eyyubî'den sonra taht kavgaları sebebiyle iyice dağılan Eyyubiler Hanedanlığını Haçlı ve yaklaşan Moğol tehlikesine karşı tekrar toparlamış ve bir güç haline getirmiştir.³⁸ Öte yandan ilme değer veren Eyyubi sultanlarının içinde açık fikirli ve ön yargısız bir sultan olan el-Kâmil'in özel bir yeri vardır. Onun zamanında Mısır'da ilim, imar, ticaret, zirâat ve el sanatları çok gelişmiş ve onun tarafından büyük himaye görmüştür. Ayrıca devletin maliyesine çok önem vermiş ve hazineyi daima dolu tutmuştur.³⁹

²⁹ Câferî, Sâlih b. Huseyn, *et-Tahcil men Harrefe't-Teorat ve'l-İncil*, thk. Muhammed Abdirrahman Gudde, Mektebettü'l-Abikan, Riyad 1998, I, s. 29.

³⁰ Karâfî, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 275a.

³¹ Ramazan Şeşen, "Eyyubiler Devleti", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1987, VI, s. 379.

³² Safedî, *el-Vafi bi'l-Vefayat*, VI, s. 146; Apaydın, "Karâfî", XXIV, s. 394.

³³ Karâfî, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 275a.

³⁴ Karâfî, Şehâbeddin, *Nefaisü'l-Usûl fi Şerhi'l-Mahsûl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud- Muhammed Muavvez, Mektebetü'n-Nizar Mustafa el-Baz, Mekke 1995, I, s. 90.

³⁵ Karâfî, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 275a.

³⁶ Karâfî, Şehâbeddin, *el-İstîbsâr fi ma Tüdrîkühü'l-Ebsâr*, thk. Celal el-Cüheni, s. 9-10.

³⁷ Karâfî, *Nefaisü'l-Usûl*, I, 441.

³⁸ Şeşen, "Eyyubiler Devleti", VI, s. 358-359.

³⁹ Şeşen, "Eyyubiler Devleti", VI, s. 369.

Eserlerinde genellikle ithafta bulunmayan Karâfi'nin böyle bir yaklaşımı tercih ederek *Edilletü'l-Vahdâniyye* isimli eserini birçok övgüye layık gördüğü el-Kâmil'e ithaf etmesi, halktan kopuk aristokrat bir hayat tarzını benimseyen memluklerin⁴⁰ olumsuz davranışları⁴¹ ve tahtın gerçek sahipleri olarak görülmemelerinin⁴² yanında Karâfi'nin kendisine özel bir değer atfetmesinden de kaynaklanmış olabilir.

Eserin yazma nüshası İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Reisü'l-Küttap külliyyatı içerisinde 275-288 varaklar arasında bulunmaktadır. Eserde kullanılan kâğıdın rengi, açık sarıya çalan bir tondadır. Eserin başlangıç sayfası yirmi altı, bitiş sayfası onüç diğer sayfalar otuz yedi satırdan oluşmak üzere toplam bin bir satırdan oluşmaktadır. Eser, nesih yazı ile yazılmış olup dili Arapça'dır. Kendi içinde bölümlere ayrılan eserin bölüm başlıkları kırmızı renkte belirtilmiştir. Bazen de önem atfettiği bölümleri yazmaya başlamadan önce ilk kelimedeki kırmızı renk kullanılmıştır.⁴³

2.2. Eserin Muhtevası

Eser besmele, hamdele, salvele, mukaddime, fihrist, metin ve hatime kısımlarından oluşmaktadır. Ağırlığını birinci ve ikinci bâbın oluşturduğu eser, Karâfi'nin de belirttiği üzere ele aldığı konuyu metin bölümünde dört ana bâba ayırarak incelemiştir. Yedi fasıldan oluşan birinci bâbta Hıristiyan mezhepleri, konsiller ve Hıristiyanlık Târîhi hakkında bilgiler veren Karâfi, İsa'nın hulûlü, Mesih'in kendini feda etmesi, Mesih'in çarmıha gerilmesi, Teslis inancı, Çan ve Haç sembolleri, Mesih'in tekrar geleceği hususunda Hıristiyanların iddiâlarını dile getirir. Eserin ikinci bâbında birinci bâbta dile getirilen konulara cevapların verildiği asıl reddiye kısmı yer almaktadır. Üçüncü bâbta İncil'deki çelişkiler ele alınmıştır. Dördüncü bâbta ise tebsirât bölümü yer almıştır.⁴⁴

Yedi bölümden oluşan eserin birinci bâbında Karâfi, öncelikle "hulûl" olayı hakkında bilgi verir. Bu konuda Hıristiyanlar'ın Allah'ın gökleri ve yeri yarattığında

⁴⁰ İsmail Yiğit, *Memlukler*, Kayhan Yayınları, İstanbul 2008, s. 382; Keleş, Bahattin, "Memlukler Döneminde Sosyal Yapı", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, V, s. 395.

⁴¹ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 275a.

⁴² Kazım Yaşar Koprıman, "Mısır Memlukleri (1250-1517)", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, V, s. 104.

⁴³ Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Reisü'l-Küttap, nr. 7/586.

⁴⁴ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 275a-275b.

Âdem'in rabbine isyan edeceğini ve bundan dolayı Âdem'i ve zürriyetini cezalandırmak için cehennemi yaratmayı takdir ettiği, sonra da kullarına merhamet ve şefkatini göstermek üzere kelimesini (Îsâ) Meryem'e ilka ettiği, kelimenin bedenleşerek Meryem'in karnından tam bir ilâh ve tam bir nur olarak çıktığı, çarmıhtan sonra Îsâ'nın göğe yükseltildiği, insanların onu kıyamet günü babasının sağ tarafında oturmuş ve toplumları yargılar şekilde görecekleri gibi iddiâlarını dile getirir.⁴⁵

İkinci olarak; Karâfi, Îsâ'nın çarmıha gerilmesi ve çarmıhta kanının akıtılması hususunda Hristiyanların Âdem'in günahından dolayı azap çeken evliya ve sâlihleri kurtarmak için kendini kurban ettiğine ve çarmıhta iken mızrakla yaralanarak vücudundan çıkan su ve kanla onları kurtardığına dair iddiâlarını dile getirir. Ve Tevrat'ta Allah'ın Mûsa'ya "Allah'a yaklaşmak (kurban) maksadıyla hayvanların kanlarını dökmeyi emretmesi"⁴⁶ ile Îsâ'nın çarmıhta kanının dökülmesi olayı arasında benzerlik kurarak Hristiyanların bu iddiâlarına dayanak oluşturduklarını ifâde eder.⁴⁷

Üçüncü olarak; Mesih'in asılması hususunda Hristiyanlar'ın iddiâlarına değinen Karâfi, bu hususta onların eserde Yirmibirinci Mezmur⁴⁸ olarak belirtilen Mezmur'da Davut'un "Ey rabbim! Ey rabbim! Beni niye terkettin?" haykırışı ile Mesih'in çarmıhtaki haykırışı arasında bir bağ kurarak Mesih'in çarmıha gerilişinin Allah'ın planının bir parçası olduğu iddiâlarını dile getirir.⁴⁹

Dördüncü olarak; Hristiyanların Tevrat ve İncil'de var olduğunu iddiâ ettikleri teslis delilini dile getirir. Bu hususta Hristiyanlar, "Meleklerin İshak'ı müjdelemek üzere İbrahim'e geldiklerinde üç kişi olarak göründüklerini fakat İbrahim'in onlara bir kere secde ettiğini, dolayısıyla İbrahim'in birisi için secde edip üçüne birden hitap edişini"⁵⁰ teslisin Tevrat'taki delili; Îsâ'nın havarilerine "İnsanları baba-oğul ve ruh'ul-kudüs adına vaftiz edin"⁵¹ ifâdesini de teslisin İncil'deki delili olarak kabul ettiklerini dile getirir. Üç uknumun tek bir şey olmasında herhangi bir

⁴⁵ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 275b.

⁴⁶ Levililer 1 / 2, 10, 14; 4 / 3, 23, 28, 32; 5 / 7.

⁴⁷ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 275b.

⁴⁸ Kitâb-ı Mukaddes İstanbul 2003 baskısında 22. Mezmur olarak geçmektedir. Bkz. *Kitâb-ı Mukaddes*, 3. Baskı, Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2003, s. 689-690.

⁴⁹ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 275b.

⁵⁰ Tekvin 18 / 1-15.

⁵¹ Matta 28 / 19.

engelin bulunmadığından hareketle teslisi, tek bir aslın üç furuu olmasına benzettiklerini nasıl ki “Allah-Rahman-Rahim” dendiğinde tek oluyorsa bu da öyle bir şeydir, aynı şekilde üç boğumu olan parmak da böyledir diyerek teslisi aklen delillendirdiklerinden bahseder.⁵²

Beşinci olarak çarmıh ve çan çalmaya dair Hristiyanların iddiâlarını dile getiren Karâfi, “Tih çölünde yılanların soktuğu insanların iyileşmesi için Mûsa’nın bakırdan bir yılan yapılarak toplanma çadırının ortasında bir tahtanın üzerine konmasını ve yılan sokan herkesin bu bakırdan yılanı bakmasını emretmesi ve böylece yılanların soktuğu insanların yılan ısırığının etkisini hissetmeyeceklerini söylemesi”⁵³ ile çarmıh hadisesi arasında bir ilişkilendirme yaptıklarını ifade eder. Böylece çarmıh olayına bakan herkesin İsâ’nın insanların günahlarının bağışlanması için çarmıha gerildiğine kani olacağını ve çarmıh olayından ders çıkaranların yılanların soktuğu kişilerin öldüğü gibi ölmeyeceği bilâkis şehitlerin öldüğü gibi öleceklerini iddiâ ettiklerini dile getirir. Diğer taraftan çan çalma âdeti için de Hristiyanların “Tûfan öncesinde hayvanları gemiye nasıl toplayacağını bilemeyen Nuh’a hayvanları toplamak için Allah’ın çan çalmayı emretmesini” çan çalmaya delil olarak kabul ettiklerini ve Nuh’un sünnetine tabi olmak için de çan çalıyoruz dediklerini ifade eder.⁵⁴

Altıncı olarak; Tevrat ve Peygamber kitaplarında İsâ’nın gelişine dair işaretler hakkında bilgi veren Karâfi, bu hususta Hristiyanların gerek Tevrat’ta gerek Peygamber kitaplarında gerek Mezmurlar’da İsâ’nın gelişine dair işaretler olduğunu iddiâ ettiklerini belirtir.⁵⁵

Son olarak Doğu Hristiyanlığına ait mezhepler -Yakubilik, Nasturilik, Melkitler, Aryuşçuluk- ve Hristiyanlığın doğu-batı olarak ikiye ayrılmasından önceki konsilleri hakkında bilgiler vermektedir. Karâfi’nin Hristiyanların “on toplantısı” olarak verdiği bu konsiller içinde hem yerel hem genel konsiller bulunmaktadır.⁵⁶

Yakubilik, Nasturilik ve Melkitler’i aynı kategoride değerlendiren Karâfi, bu üç mezhebin baba-oğul-kutsal ruh olmak üzere üç uknumun tek cevher olduğu, babanın oğul ve kutsal ruhun varlık sebebi olduğu, oğulun çocukların doğduğu gibi

⁵² Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 275b-276a.

⁵³ Çölde Sayım 21 / 4-9.

⁵⁴ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 276a.

⁵⁵ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 276a-b.

⁵⁶ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 276b-279a.

doğmadığı onun oğulun oğul mânâsında ezeli olduğu ve kutsal ruhun da ruh mânâsında ezeli olduğu hususlarında ittifak ettiklerini belirtir. Onlara göre “oğul” Allah’ın ilmi, “ruh” ise Allah’ın canlılığıdır. Üç uknumdan biri olan oğulun İsa’nın şahsında birleştiği hususunda ittifak eden bu mezheplerin oğulun mânâsı hakkında ihtilâfa düştüklerini dile getiren Karâfi, Yâkibîler’in Mesih’in tek cevher ve tek uknum olduğunu; Nasturîler’in Mesih’in iki cevher ve iki uknum olduğunu; Melkitler’in ise Mesih’in iki cevher ve tek uknum olduğunu iddiâ ettiklerini; Aryus’un ise diğer üç mezhebin iddiâlarının aklen mümkün olmadığını söyleyerek onlara muhâlefet ettiklerini ifâde eder.⁵⁷ Ancak Aryusçuluk’un diğer üç mezhebe nazaran daha önce teşekkül etmesinden dolayı târihsel olarak onlara muhâlefet etmesi söz konusu olamaz. Metinde geçen muhâlif olmayı târihsel olarak değil de görüşleri itibâriyle onlara muhâlif olma şeklinde anlamak daha doğru olacaktır.

Karâfi’ye göre; Aryus’un iddiâlarına karşı çıkan İskenderiye Patriği Alexander’in, onun kiliseye girişini yasaklaması, Aryus’un da Alexander’i krala şikâyet ederek meseleyi huzurunda tartışma isteği, Hristiyanlık târihinde yoğun dinî tartışmaların yapıldığı konsiller silsilesini başlatan temel argümanlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Aryus ve Alexander arasında cereyan eden bu olay neticesinde meselenin Konstantin’in huzurunda tartışıldığını; Kralın Alexander’in görüşünü uygun bularak Aryus’u ve onun görüşlerini savunan herkesin lânetlenmesini istediğini belirten Karâfi, Alexander’ın krala bu işi yapmak ve Hristiyanlık dininin yeniden açıklanması için bir konsil toplamasını ve o konsilde bir karar alınması gerektiğini söylemesi üzerine İznik konsilinin toplandığını bildirir.⁵⁸

Karâfi, eserinde Hristiyanlar tarafından bir kısmı genel bir kısmı yerel olarak kabul edilen on konsilden bahsetmektedir. Bu konsillerin birincisi İznik konsili,⁵⁹ ikincisi Sur konsili,⁶⁰ üçüncüsü Birinci İstanbul konsili,⁶¹ dördüncüsü Birinci Efes konsili,⁶² beşincisi İkinci Efes konsili,⁶³ altıncısı Kadıköy konsili,⁶⁴ yedincisi muhtemelen Kadıköy Konsili sonrası oluşan tepkileri yatıştırmak üzere 508

⁵⁷ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 276b-277a.

⁵⁸ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 277a.

⁵⁹ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 277a.

⁶⁰ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 277b.

⁶¹ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 277b.

⁶² Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 277b-278a.

⁶³ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 278a.

⁶⁴ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 278a.

yılında toplanan İstanbul Konsili,⁶⁵ sekizincisi İkinci İstanbul Konsili,⁶⁶ dokuzuncusu Üçüncü İstanbul Konsili,⁶⁷ onuncusu muhtemelen II. Trullo (Quinisextum) konsilidir.⁶⁸

Eserin asıl reddiye kısmını oluşturan ikinci bâbında önce Kitâb-ı Mukaddes ve İncillerden deliller getirilerek Hristiyanların dinlerinde, kitaplarında ve Hz. İsa'nın onlara getirdiği emirlerde tahrifât yaptıklarını ortaya koyar.⁶⁹ Daha sonra eserin birinci bâbında açıkladığı ve gündeme getirdiği hususlarda Hristiyanların iddiâlarına cevaplar verir. Hristiyanlara karşı itirazlarda bulunduğu konular arasında; yasak meyveden yediği için Hz. Âdem'in ve zürriyetinin cezalandırılacağı,⁷⁰ İsa'nın hulûlü,⁷¹ İsa'nın ben-i âdemi, peygamberleri ve Allah'ın sâlih kullarını azap edildikleri cehennemden kurtardığı,⁷² İsa'nın kendini feda ettiği,⁷³ İsa'nın çarmıha gerilmesi,⁷⁴ teslis inancı,⁷⁵ Tevrat'ta çarmıh ve çan çalmaya işâret edildiğine dair Hristiyanların iddiâları,⁷⁶ Tevrat ve Peygamber kitaplarında Mesih'in geleceğine dair Hristiyanların iddiâları,⁷⁷ ve son olarak İsa'nın ulûhiyeti ve teslis inancı ile alakalı olarak Hristiyan mezheplerinin görüşleri⁷⁸ yer almaktadır.

Eserin birinci bâbında Hristiyanların iddiâlarını zikreden Karâfi, eserin ikinci bâbında bu iddiâlara hem aklî hem naklî deliller ışığında cevaplar verir. Umûmiyetle de Hristiyanların kendi kaynaklarından deliller sunar ve öncelikle yine onların kaynaklarından deliller sunarak İsa'nın ilâh olmadığı hususunu çeşitli şekillerde ortaya koyar.⁷⁹

Eser'in üçüncü bâbında İncilleri nakledenlerin hataları ve İncillerdeki tenâkuzları dört İncilden de örnekler vererek gösteren Karâfi, metin yönünden

⁶⁵ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 278a-b; Bkz. Çelik, Mehmet, *Süryani Tarihi (I)*, Ayraç Yay., Ankara 1996, s. 276.

⁶⁶ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 278b.

⁶⁷ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 278b-279a.

⁶⁸ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 279a.

⁶⁹ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 279a-280a.

⁷⁰ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 280a.

⁷¹ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 280a-b.

⁷² Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 280b.

⁷³ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 281a.

⁷⁴ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 281a.

⁷⁵ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 281a-282a.

⁷⁶ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 282a-b.

⁷⁷ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 282b-285a.

⁷⁸ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 285a-287a.

⁷⁹ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 279b-280a.

İncillerin birbirini tutmadığını ifade eder ve İncillerdeki tenâkuzları ortaya koyarak bu görüşünü delillendirir.⁸⁰

Eser'in dördüncü ve son bâbında ise İncil metinlerinden hareketle Hz. Peygamber'in beşâretine dair iddiâlarını sıralar. Ve bir anlamda Hıristiyanların bu hususu gizlediklerini ortaya koymaya çalışır. Son bâbda sadece İncil metinlerinden hareketle Hz. Muhammed'in beşâretine delil gösteren Karâfi, özellikle Yuhanna İncili'nde bahsi geçen "faraklit" hususu üzerinde durur. Yuhanna İncili'nde; İsa'dan sonra gelecek,⁸¹ bütün âlemi günahlardan kurtaracak,⁸² Allah'tan işittiğini konuşacak, adaletle yönetecek,⁸³ hakkında ihtilâf ettiğiniz her şeyi size öğretecek,⁸⁴ kendisine söylenilenin dışında konuşmayan gerçek ruh, Allah'ın sizin için hazırlamış olduğu her şeyi size haber verecek⁸⁵ gibi değişik şekillerde bahsedilen "faraklit" in Hz. Muhammed'e delalet ettiğini ifade eder.⁸⁶

2.3. Eserin Metodu

Karâfi, öncelikle Hıristiyanların inanç esasları, dinî sembolleri, buldukları iddiâlar ve konsilleri hakkında bilgi verir. Dört ana bâba ayırdığı eserin ikinci bâbında birinci bâbda vermiş olduğu bilgilerden hareketle her bölümü kendi içinde değerlendirir ve Hıristiyanların iddiâlarını çürütmeye çalışır.⁸⁷ Tenâkuz kısmını oluşturan eserin üçüncü bâbında dört İncil'deki tutarsızlıkları İncilden pasajlar sunarak ortaya koyar.⁸⁸ Eserin son kısmını tebşîrât kısmı oluşturur ki bu kısım hem Hz. Peygamberin müjdelendiğine hem de İncil'deki tahrifâta bir dayanak kabul edilir.⁸⁹ Karâfi, diğer reddiye eseri olan *el-Ecvibe'nin* iki ve üçüncü bölümünde olduğu gibi⁹⁰ ortaçağda sıkça kullanılan soru-cevap yönteminden farklı olarak⁹¹ değişik bir yöntemle yazdığını belirttiği eserinde Hıristiyanların dinî metinleriyle

⁸⁰ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 287a-288a.

⁸¹ Yuhanna 16 / 7.

⁸² Yuhanna 16 / 8.

⁸³ Yuhanna 16 / 13.

⁸⁴ Yuhanna 14 / 26.

⁸⁵ Yuhanna 15 / 26-27.

⁸⁶ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 288a.

⁸⁷ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 275b-279a.

⁸⁸ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 287a-288a.

⁸⁹ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 288a-b.

⁹⁰ Karâfi, Şehâbeddin, *el-Ecvibetü'l-Fâhira anî'l-Esiletü'l-Fâcira*, thk. Mecdi Muhammed eş-Şehavi, Âlemü'l-Kutüb, Beyrut 2005, s. 22.

⁹¹ Mustafa Erdem, "Cahuz ve el-Muhtar fi'r-Redd ala'n-Nasara İsimli Risâlesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 31, sy. 1, 1990, s. 462.

onlarla mücadele ettiğini ve onların tutarsızlıklarını çürütmek için onlara karşı cesurca meydan okuduğunu ifade eder.⁹² Karâfi eserini hazırlarken tekdüzelikten çıkarak birden fazla yöntemi bir arada kullanmayı tercih etmiş ve farklı konuları izah ederken farklı yöntemleri kullanmıştır. Karâfi'nin eserin metodu hususunda nasıl bir yol izlediğini göstermek bakımından kullandığı her bir yöntemle ilgili bir-iki örnek vermeyi uygun gördük. Verdiğimiz örnek metinleri de her bir yöntemin altında italik olarak gösterdik.

Hristiyanların kendi kaynaklarından hareketle bilgiler veren Karâfi, yine onların kendi kaynaklarından hareketle onlara cevaplar verir. Üslûp olarak karşısında biri varmış da onunla tartışıyor gibi senli benli bir üslûp seçen Karâfi, yürüttüğü tartışmada önce bilgi verme sonra bu bilgilerin doğruluğunu veya yanlışlığını test etme sonra da ortaya konan iddiâyı çürütme şeklinde bir metodoloji izler ve tartıştığı konu üzerinde sebep-sonuç ilişkileri içerisinde meseleyi neticeye ulaştırır. Meselenin sonuca ulaştırılmasında naklî delillerin yanında yoğun bir şekilde aklî delilleri de kullanan Karâfi, böylece naklen şüpheli ve tutarsız gördüğü durumların aklî de şüpheli ve tutarsız olduğunu göstermeye çalışır.⁹³

Cem (genelleme) ve teşbih (benzetme) lafızlarıyla kendisiyle bağlantı kurduğunuz ve Tevrat'ta O'nun (Allah'ın) "Âdem'i bizim suretimizde bize benzer şekilde yarattık" sözü ile delil getirdiğiniz, dördüncü bölümdeki teslis hakkındaki delillerinize karşı cevabımıza gelince; biz, bu metin doğru değildir, deriz. Oysaki Tevrat'ın metni "Bize benzer bir beşer yaratalım dedi. Böylece Âdem'i yarattı." şeklinde idi. Çünkü (bu) söz, sadece Âdem hakkında söylenen bir sözdü. ... Sizin "yeşbehuna" (o bize benzer) sözünüz; ne İbraniler nazarında ne de onların dışındaki milletler nazarında açıkça Allah'a benzediğine hamledilmez. Şüphesiz bu sözün İbraniler nazarındaki manası; "Âdemi bizim sıfatlarımızda; yani diri, âlim (bilen) kadir, irâde sahibi, semi', basir, mütekellim şeklinde yaratırız" anlamındadır. Bundan dolayı bu iddia ile teşbih lafzının murad edilmesi batıl olmuş olur. Buna dair delil ise şudur; Şayet Allah'ın benzeri olsaydı ya Allah, bütün varlıklara benzer olacaktı ki bu imkânsızdır. ... Dolayısıyla (Allah), hem mâhlûk hem hâlık olurdu. Ya da mâhluk olur hâlık olmazdı, ya da mâhluk olan bir hâlık değil de sadece hâlık olurdu. Böylece O'nun

⁹² Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 275a.

⁹³ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 279a-280a, 280a-b, 281a, 281a-b, 282b, 285a-287a.

benzeri O'na (Allah'a) benzetilen şeylerde de söz konusu olurdu ki bu da imkânsızdır. Zira onlardan hiçbiri (varlıkların hiçbiri) O'na (Allah'a) benzemez. Bu açık olan bir gerçektir. Şayet O (Allah) onlara (varlıklara) benzemiş olsaydı onlar (varlıklar) için gerekli olan şeyler (yeme, içme, uyuma, ihtiyaç duyma vb.) Allah için de gerekli olurdu.⁹⁴

Zaman zaman da Hristiyanlara verdiği cevaplar konusunda Yahûdilerin onlar için ileri sürdüğü iddialardan faydalanır ve onların tutarsızlığına Yahûdileri dayanak gösterir.⁹⁵

Sizin Nuh, kıssasıyla delillendirdiğiniz çan çalmaya dair iddianıza verdiğimiz cevaba gelince; Siz Tevrat'ta 'Nuh'un gemiye binince Allah'ı Teâla'nın ona bütün hayvanlardan bir çift hayvanı gemiye koymasını emrettiğini bunun üzerine (Nuh) Allah'ım hayvanları nasıl toplayacağım? diye sorduğunu Allah'ı Teâla'nın da çan çalmasını, böylece hayvanların etrafında toplanacağını emrettiğinden bahsedildiğini Nuh'un da böyle yaptığını ve hayvanların O'nun etrafında toplandığını iddia ettiniz. Bu konuda size şöyle deriz; Nuh'un kıssası çok meşhur bir kıssadır. Ancak çan çalma ve onun çan çalması sebebiyle hayvanların toplanma olayı doğru değildir. Bilakis sizin iddialarınıza göre; ilk olarak çan çalma olayı, patriklerin, başpiskoposların ve diğer piskoposların toplanarak İskenderiye'de gerçekleştirdikleri ikinci konsilden sonra başlamıştır. Siz 'Yahudiler, kiliselerinde (havralarında) boru çalarlar, biz de onların yaptığı gibi yaparsak bizi ayıplarlar ve bizim onlara tabi olduğumuzu zannederler diye farklılığınızı ortaya koymak için çan çalmaya yöneldiniz..⁹⁶

Mezmurlar'ın sayısının 150 olduğunu söyleyen papazınız Rahip Salkalyos'un sizin için Yunanca'dan Arapça'ya tercüme ettiği Mezmurlar'dan delil getirmenize verdiğimiz cevaba gelince; bu Mezmurlar tam olarak Davut'a (as) ait değildir ve bizzat onun tarafından inşa edilmemiştir (söylenmemiştir). Dolayısıyla o (rahibiniz Salkalyos) Mezmurlar'a büyük hurafeler sokmuştur. Ve Mezmurlar'ı yanlış ve eksik olarak yorumlamıştır. Oysa Yahudiler, Zebur'un da Tevrat gibi beş siferden (kitaptan) oluştuğunu ve Davut'a ait 72 Mezmur'u ihtiva ettiğini iddia etmektedirler.⁹⁷

⁹⁴ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 281a-b.

⁹⁵ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 281b, 282a, 282b, 282b-283a, 283a, 284b.

⁹⁶ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 282b.

⁹⁷ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 284b.

Karâfi, zaman zaman Hıristiyan ilâhiyatı açısından önemli görülen Baba, Oğul, Rab, Mesih, Kutsal Ruh, Yesu gibi kavramlar ve metin içinde geçen Cârîye, Yaruşelim, Sihyon, İsrail, gibi birtakım kelimelerle ilgili tahliller yaparak⁹⁸ bu kelimelere onların yüklediği mananın öyle olmadığını ortaya koymaya çalışır.

İbranicede “cârîye” anlamına gelen kelimeye “alla veya ala” dediğini söylüyorlar. İşte tam da burada aranızda inhiraf ve bozulma girmiştir. Çünkü onların yanında cârîye ismi, dul olsun bekâr olsun küçük kız çoğuna verilen isimdir.⁹⁹

Yaruşelim, İbranicede barış şehri demektir. Çünkü onun gerçek ismi “Horşelim”dir. “Şelim”in tefsiri (anlamı) ise barış şehri, demektir.” İbranice’de “Sihyon”un gerçek ismi, “ha” harfi olmaksızın kullanılan “Siyon”dur. Siyon, ise suyu az olan yer anlamındadır.¹⁰⁰

İbranice de “İsrail” kelimesinin anlamı Aysrail değil midir? Aysrail, Allah’ı gören adam demektir. Çünkü İbranicede “ays” ismi adam demektir, “rea” ise ru’yetten (görmek) gelmektedir “il” ise Allah’u Teâlâ’nın ismidir. Yani “Aysrail” İsra gecesi Allah’ı gören Peygamberimiz Muhammed’in (sav) dışında “Allah’ı gören adam” demektir.¹⁰¹

Zaman zaman da İsa’nın şahsiyeti ve ilâhlığı hususunda hem önceki peygamberlerin hayatlarından örnekler vererek karşılaştırmalar yapar¹⁰² hem de Allah ile insan arasındaki farkı ortaya koymak için ilâhlık ve insanlık sıfatlarını birbiriyle mukâyese eder.¹⁰³

Hristiyanları bu sapıklık ve çelişkiye düşüren şey, İsa (as)’nın eliyle gerçekleşen ölüleri diriltme, körleri ve hastalıkları iyileştirme gibi (mucizevi) olaylardır. Zira onlar, “bu fiiller Allah’tan başka kimseden sadır olmaz” dediler. Oysa bu gibi mucizeleri Allah’ın kullarından dilediği kimsenin eliyle ortaya çıkardığını bilemediler. Krallar kitabında “İlyas’ın dul kadının oğlunu dirilttiği, Elisa’nın bir İsrailoğlunu dirilttiği ve Hezekiel peygamberin de birçok insanı dirilttiği” söylemiştir. Ve yine İkinci Krallar Kitabı’nda söylendiği gibi Elisa’ hastaları iyileştirmiştir. ...Âma’yı iyileştirme (mevzuuna) gelince Tevrat; “Sıddık olan Yusuf’un gözleri görmeyen babası Yakub’un gözlerini iyileştirdiğini” haber veriyor. Ancak

⁹⁸ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 280a, 281b, 283a, 283b, 284b, 285a.

⁹⁹ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 283b.

¹⁰⁰ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 284b.

¹⁰¹ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 285a.

¹⁰² Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 287a.

¹⁰³ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 280a, 280b, 281b, 283a, 284b, 286b.

bununla Yusuf da ilah olmadı. Bundan başka peygamberler eliyle ortaya konulan birçok mucizeler vardır ki bunlar, onları ilah yapmadı.¹⁰⁴

Özellikle Abbasi halifesi Me'mun zamanında hız kazanan tercüme hareketiyle birlikte Yunanca ve Süryânice eserlerin Arapça'ya tercüme edilmesinden sonra ilk elden bu eserler hakkında bilgi sâhibi olan Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki tartışmalarda Aristo felsefesi ve mantığı ortak bir zemin oldu. Ve Aristo mantığı teslis inancının tutarsızlığını ortaya koymak için kullanıldı.¹⁰⁵ IX. yüzyılın ortalarından sonra, Eski ve Yeni Ahit'in Arapça'ya tercüme edilmesiyle birlikte Müslüman polemikçiler, kendi iddialarını ispatlamak için Eski ve Yeni Ahid'e müracaat etmeye başladılar.¹⁰⁶ Böylece Müslümanlar, polemik yazılarında mantıksal argümanların kullanımını, Eski ve Yeni Ahid'e dayanan kutsal metin argümanlarının kullanımıyla birleştirdi. Karâfi de tercüme faaliyetlerinden sonra Müslüman polemikçilerin kullandığı bu yöntemi eserinde kullanarak teslis inancının tutarsızlığını ortaya koymaya çalışır.¹⁰⁷

Sizin İncil'de Mesih öğrencilerine; "İnsanları baba oğul ve ruh'ul-kudüs'le davet ediniz dediği ve bu (sözün) teslise delalet eder şeklindeki iddianıza gelince; bunda sizin için teslise dair hiçbir delil yoktur. Zira Aryus, sizin ashabınızdan olduğu halde bu yorumunuzda size muhalefet ediyor. Ve size "Sizin bu sözünüz teslisi gerektirmez bunun manası olsa olsa insanları, Allah'ın ismiyle, Mesih'in ismiyle ve kendisiyle Mesih'in desteklendiği ruh'ul-kudüs olan meleğin ismiyle davet etmektir. Ve böylece davet isminde üç şey (Allah, Mesih ve ruh'ul-kudüs) cem edilmiştir" demektedir. Dolayısıyla onun manası; "davette farklılık" anlamına gelir. ...Bu durum, kendisine dua etmek istediğiniz bir kimseye "Falan peygamberin ismi, işlerinde sana yardımcı olsun veya falan papazın duası da seninle beraber olsun" demeniz gibidir ki bununla ona daha fazla yardım edilmesi için bereket dilemenize benzer. Ma'kulden (akli delillerden) örnek getirerek öne sürdüğünüz misale gelince; şüphesiz o, ne akli ne de mahsülü olmayan bir kimsenin misalidir. Siz hem asl ile hem de furu ile örnek getirdiniz. Parmakla, demirle, güneşle örnek getirdiniz. Oysa bütün bunlar yüceler yücesi Allah'ın yaratmış olduğu şeylerdir... Nasıl olur da tırnak, damar ve

¹⁰⁴ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 287a.

¹⁰⁵ İbrahim Kaplan, *Erken Dönem Müslüman-Hıristiyan Teolojik İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens., Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 95.

¹⁰⁶ Kaplan, *Erken Dönem Müslüman-Hıristiyan Teolojik İlişkileri*, s. 132-133.

¹⁰⁷ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 285b-286a.

kemik olmadan sadece parmağın boğumu ile delil getiriyorsunuz? Nasıl oluyor da sadece demir ve kıvılcıma dayandınız tahtayı ve külü bıraktınız? Ve nasıl oluyor da güneşle ve onun ışınları, ısısı, ışığı yayılışı, doğuşu ve batışı ile örnek verdiniz?¹⁰⁸

Karâfi zaman zaman da İsâ'nın ulûhiyeti hususunda İslâm kelimcilerinin Allah'ın varlığını ispat için kullandıkları delillerden hudus deliline atıflarda bulunarak İsâ'nın ilah olmadığını ortaya koyar.¹⁰⁹

Sizin “Allah kullarına merhamet edip onlara şefkat göstermek için Meryem’ül- Betül’e kelimesini ilka etti, kelime orada bedenleşti ve ondan (Meryem’den) tam bir ilahtan tam bir ilah ve nurdan bir nur olarak çıktı” şeklindeki iddianıza gelince; size “kelime, sizin yanınızda ya cevherdir ya da cevhere yapılan fazlalıktır (ektir)” deriz. Şayet “onun eklentisi olmayan bir cevher olduğunu” söylüyorsanız o zaman “kelime değil de bizzat (Allah) kendi nefisini Meryem’ül-Betül’e ilka etti” deyiniz. Çünkü sizin yanınızda eklentisi olmayan sadece cevherdir. Bu durum değişime ve hudusa sebebiyet vermektedir. Oysaki kadîm vasfı için değişme ve hudus imkânsızdır. (Dolayısıyla) Siz her iki durumda da tezat içindediniz. Bu durumda onlar, ya “her değişenin sonradan meydana geldiğini ve bir halden bir hale intikal eden (dönüşen) hâdis olduğunu” söylemelidir. Ya da “değişmenin ve bir halden bir hale intikal etmenin hudusa delalet etmediğini” söylemelidir. Eğer birinci iddiayı kabul ederseniz o zaman kadîmin sonradan meydana geldiğini kabul etmek zorundasınız. Eğer ikinci iddiayı kabul ederseniz âlemin ve her şeyin kadîm olduğunu kabul etmek durumundasınız. Dolayısıyla her iki iddianız da muhaldir.”¹¹⁰ “Eğer “(kelimenin) bir kadının karnında bedenleştiğini” iddia ediyorsanız o zaman “daha önce bedenleşmeyen bir şeyin (sonra) bedenleşerek bir dönüşüm geçirmiş olduğunu” iddia etmiş olursunuz. Ki bu da bizzat değişim demektir ve bu hudusun delilidir.¹¹¹

Zaman zaman da Hıristiyanların “emânet” dedikleri inançlarının tutarsızlığını ispat hususunda ise çelişmezlik ve özdeşlik ilkelerine müracaat eder.¹¹²

Gerçekte ihanet olan emanet (inanç esasları) hakkındaki iddianıza cevap vermeye gelince; O hem lafızda hem manada çelişkilidir. ...Sizin “Allah’a,

¹⁰⁸ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 281b.

¹⁰⁹ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 280a-b, 280b, 286a-b.

¹¹⁰ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 280a-b.

¹¹¹ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 280b.

¹¹² Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 286b, 287a

bir olan babaya, her şeyin mâlikine, görülen ve görülmeyen her şeyin yaratıcısına iman ediyoruz” sözünüz, “Tek rabbe ve bütün âlemlerden önce babasından doğan tüm yaratılmışların ilki, Allah’ın oğlu, İsa Mesih’e de inanıyoruz. Ki o her şeyi yaratan, eliyle âlemlerin hidayet bulduğu, babanın cevherinden gerçek bir ilah olup sonradan yaratılan değildir” sözünüzle; “Allah’ın oğlu İsa’nın tek rab oluşuna da iman ederiz” şeklindeki sözünüz “Bir olan babaya iman ederiz” sözünüzle çelişir. Bunun açıklaması şudur: Şüphesiz siz bir baba ve bir oğul icat ettiniz. Bunların tümü tek bir şey ise bir şeyin çeşit çeşit olması imkânsızdır. ...Baba ve oğul tek bir şey olsaydı oğlu ne ile vasıflandırırsanız babayı da aynı şeyle vasıflandırmanız gerekirdi. Bundan dolayı babanın âlemlerden önce doğduğu ve yaratılmışların ilki olduğu, sizi kurtarmak için gökten indiği şeklinde nitelendirilmesi gerekirdi. Böylece bu (iddianız) batıl olunca “ikisinin (baba ve oğlun) tek bir şey olduğu iddiası” da batıl olmuş oldu. Eğer baba ve oğul iki ayrı şey ise bu iki şeyden her biri (kendi başına) bir ilah ise o zaman bunlar iki ayrı ilahdır. Dolayısıyla babanın da oğlun da vahdaniyet sıfatı ile vasıflandırılması batıl olur. Çünkü sizin iddianıza göre baba ve oğul iki ayrı rab, iki ayrı ilah ve iki ayrı şeydir, biri diğerinin aynısı değildir. Sonra baba hakkındaki “görülen ve görülmeyen her şeyin yaratıcısıdır” sözünüzü de oğul hakkında söylediğiniz “her şeyi yaratan ve âlemleri, kendi eliyle hidayetle buluşturan” sözünüzle bozdunuz. Çünkü bütün âlemin yaratıcısı baba ise o zaman nasıl olur da oğul, her şeyin yaratıcısı olur? Ve her şeyin yaratıcısı oğul ise baba, nasıl olurda âlemin tümünün yaratıcısı olur? ...Sizin “İsa Mesih, yaratılmışların ilkidir” şeklindeki iddianıza gelince; doğrusu bu lafızla siz “oğlun mahlûk olduğunu” ortaya koymuş olursunuz. ...Sonra siz, bu iddianızı da “O yaratılmış değildir” şeklindeki iddianızla çürütüyorsunuz. Bu açık bir çelişkidir.¹¹³

Karâfi, eserde diğer eseri *el-Ecvibe'* de olduğu gibi Kur'an ayetlerine atıfta bulunmaz bilâkis Hristiyanların kendi kaynaklarından deliller getirerek meselenin izâhına gider. Ancak Kur'an'ın İsa'nın şahsiyeti, İsa'nın Allah'ın kulu olduğu, İsa'nın ulûhiyeti, Çarmıh olayı ve İncil'in tahrif edildiği gibi Hristiyanlık hakkında getirdiği eleştirilere Kur'an'ın yaklaşımı çerçevesince cevaplar verir. “*Edille'* nin *el-Ecvibe'* den farkı ve benzerliği” aynı konu başlığı altında ayrıca ele alınmıştır.

¹¹³ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 286b.

2.4. Edilletü'l-Vahdâniyye'nin İslâm Reddiye Geleneğindeki Yeri

İslâm dîninin ortaya çıkışıyla birlikte diğer din mensuplarıyla gerçekleşen temaslar neticesinde önce Mekke'de müşrikliğin (putperestlik) reddiyle başlayan¹¹⁴ diğer dinlere karşı tavrı, Medine'de de devam ederek İslâm'ın diğer dinler karşısındaki tutumu netleşmeye başladı.¹¹⁵ Hz. Peygamberin vefatından sonra farklı coğrafyalara yayılan İslâm fetihleri neticesinde diğer din mensuplarıyla artan felsefi ve kültürel etkileşimin yanı sıra İslâm coğrafyası içindeki müsâmaha ruhu neticesinde zaman zaman dinî tartışmalar da yaşandı. Bu tartışmalar neticesinde hicri birinci asırdan itibaren İslâm'ın diğer dinler karşısındaki tavrını belirleyen birtakım eserler meydana getirilmiştir.¹¹⁶ Yahûdiler ve Hristiyanlar hakkında tafsilatlı bilgi veren bu çalışmalar, bu iki dînin mensuplarının tutumlarını, inançlarını, kutsal metinlerini, Kur'an ve hadis ışığında eleştirmiş, Yahûdiler ve Hristiyanların da bu eserlere cevap mahiyetinde eserler ortaya koymasıyla polemik literatürü geliştirmiştir.¹¹⁷

Müslümanlar, meydana getirdikleri bu eserlerde Kur'an-ı Kerim'den hareketle hem Yahûdilere hem de Hristiyanlara indirilen kitaplarda birtakım bilgilerin doğruluğunu kabul etmekle birlikte¹¹⁸ Kur'an'ın "Ehl-i Kitab'ın kendi kitaplarını tahrif ettikleri" hükmünü ortaya koymaya çalışmışlardır. Diğer taraftan Kitâb-ı Mukaddes ve Ehl-i Kitab'ın dinî yaşamlarını inceleyerek Ehl-i Kitap hakkında İslâmî kaynağa ters düşen bilgilerin reddedilmesi şeklinde bir tutum geliştirmişlerdir.¹¹⁹

Dinî tartışmaları ihtiva eden hicri I. yüzyıldaki "makalat" tarzı eserlerden sonra II. yüzyıldan itibaren diğer din ve mezheplere karşı "reddiye"ler yazılmış, hicri III. yüzyıldan itibaren ise sistemli olarak "er-red", "el-fırak", "ed-diyanat" "el-milel" tarzında diğer din ve inançlardan bahseden birçok eser kaleme alınmıştır.¹²⁰ Ancak zengin bir literatür meydana getiren polemik türü bu çalışmaların önemli bir kısmı,

¹¹⁴ Aydın, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, s. 6.

¹¹⁵ Aydın, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, s. 20.

¹¹⁶ Zeynep Yücedoğru, *İbn Hazm ve er-Red Ala İbni'n-Nağrile el-Yehudi İsimli Reddiyesinin Analizi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2009, s. 28; Aydın, Mehmet, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, s. 10.

¹¹⁷ Yücedoğru, *İbn Hazm ve er-Red Ala İbni'n-Nağrile el-Yehudi İsimli Reddiyesinin Analizi*, s. 29-30.

¹¹⁸ Aydın, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, s. 6.

¹¹⁹ Ö. Faruk Harman, "Ahd-i Atik", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 1998, I, s. 500-501.

¹²⁰ Günay Tümer, Küçük Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, 4. Baskı, Ocak Yayınları, Ankara 2002, s. 19.

eserlerin küçük veya tek parça risâleler halinde olması, savaş, yangın gibi tabii afetler veya istilalar sebebiyle zamanımıza kadar ulaşamamıştır.¹²¹

Zamanımıza kadar ulaşan ve çalışmamıza konu ettiğimiz *Edilletü'l-Vahdâniyye* isimli eserinde Karâfi, Müslümanların Hıristiyanlara karşı takındıkları polemik yaklaşımında temel hareket noktası olarak Kur'an'ın bakış açısını¹²² korumakla birlikte Hıristiyanların iddiâlarına cevaplar verirken neredeyse hiç Kur'an ayetlerine müracaat etmemiştir.¹²³ Eserin mukaddimesinde de belirtildiği üzere Hıristiyanların iddiâlarına Hıristiyanların kaynaklarından hareketle cevaplar vermiştir. Hangi bilime yöneldiysem aklı ön planda tuttum¹²⁴ diyen Karâfi, eserinde ele aldığı konuları işlerken aklı ve nakli bir arada kullanmış Hıristiyanların iddiâlarına karşı ileri sürdüğü nakli delilleri aklen de doğrulama yoluna gitmiştir.¹²⁵

Eser genel olarak Hıristiyanlık muhâtap alınarak kaleme alınmış olmakla birlikte Batı Hıristiyanlığı eserde konu edilmemiştir. Doğu Hıristiyanlığı ve mezhepleri dikkate alınarak Hıristiyanların iddiâlarına cevaplar verilmiştir.¹²⁶ Diğer taraftan eser, Hıristiyan kaynaklarından hareketle Hıristiyanlık târihi açısından önemli görülen konsillerden bahsederek Hıristiyanlık Târihi hakkında da bilgiler vermektedir. Eserde on konsil olarak bahsedilen bu konsillerde Hıristiyanların geneli tarafından kabul edilen genel konsiller olduğu gibi Hıristiyanların geneli tarafından kabul edilmeyen yerel konsiller de yer almaktadır. Bununla birlikte konsiller târihi olarak verilen bilgiler VII. yüzyıla kadar olan bölümü kapsamaktadır.¹²⁷

Eserin ne zaman yazıldığı tam olarak tespit edilemese de daha önce belirtildiği üzere Mısır'da 1205-1265 yılları arasında yaşamış olan Kıptî kilisesinin önde gelen âlimlerinden Safi b. Assal'ın *el-Ecvibe* sebebiyle kaleme aldığı *es-Saha'ih fi Cevabi'n-Nesaih* isimli eserinden sonraki bir süreçte yazılmış olma ihtimali kuvvetlidir.

Müslümanların Yahûdilere karşı yazdığı polemik eserlerinde temel

¹²¹ Âdem Özen, "İslam-Yahûdi Polemiği ve Tartışma Konuları", *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi*, sy. 9, 2000/2, s. 237.

¹²² Mehmet Aydın, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, s. 12-15; Waardenburg, Jacques, *Müslümanların Diğer Dinlere Bakışı*, trc. Fuat Aydın, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 58-59.

¹²³ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye'* de Bakara Suresi 133. ayet ve Kehf Suresi 5. ayet olmak üzere sadece iki yerde Kur'an ayetlerinden bahsetmiştir. Bkz. Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 279b, 280a.

¹²⁴ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 275a.

¹²⁵ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 279a-280a, 280a-b, 281a-b, 282b, 285a-287a.

¹²⁶ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 276b-277a.

¹²⁷ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 277a-279a.

argümanlar, tahrifât, tebşirât, nesh ve tecsim (Tevrat'ta Allah'a kabul edilemez vasıfların atfedilmesi) konuları olurken¹²⁸ Hristiyanlara karşı yürüttüğü polemikte ise İsa'nın tanrısallığı, teslis, İsa'nın çarmıha gerilmesi, tebşirât, tahrifât gibi temel konular¹²⁹ ve İslâm'ın üstünlüğü ve Hristiyan inançlarının yanlışlığından hareketle Hristiyanlar'ın ahlâk ve ibâdet uygulamaları temel argümanlar olarak karşımıza çıkar.¹³⁰

Karâfi'nin yaşadığı döneme kadar geçen yaklaşık altı yüzyıllık süreçte Müslümanların kaleme aldığı polemik eserleri sayesinde büyük bilgi birikimi sağlanmıştır. Eserin yazıldığı XIII. yüzyıl reddiyelerinin genel özelliği, önceki dönemin polemik argümanlarını kendi bünyesinde bulunduran bir derleme niteliği taşımasıdır.¹³¹ Bu yönüyle bakıldığında eser, kendinden önceki kaynakların kullandığı bütün polemik unsurlarını bünyesinde barındırmaktadır.

Bununla birlikte Karâfi'nin *Edilletü'l-Vahdâniyye* isimli eseri, ele aldığı konular ve kullandığı deliller itibarıyla İslâm reddiye geleneği içerisinde yer alan diğer reddiyelerle hem benzerlikler hem de farklılıklar gösterir. Dinler Târîhi araştırmalarında Karâfi ile ilgili verilen referanslara bakıldığında *el-Ecvibe'nin Edille'ye* göre daha meşhur olduğu görülmekle birlikte *Edille'nin el-Ecbide'den* ayrıldığı noktalar da söz konusudur.

Ele aldığı konular itibarıyla bakıldığında Karâfi'den önceki dönemde yazılmış olup günümüze ulaşan polemik eserleri arasında sadece bir konu¹³² ya da birkaç konuya¹³³ hasredilmiş eserler bulunmakla birlikte sistemli bir şekilde bütün

¹²⁸ Yücedoğru, *İbn Hazm ve er-Red Ala İbni'n-Nağrile el-Yehudi İsimli Reddiyesinin Analizi*, s. 33.

¹²⁹ Bekir Karlığa, *İslam Düşüncesi'nin Batı Düşüncesi'ne Etkileri*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 105.

¹³⁰ Waardenburg, *Müslümanların Diğer Dinlere Bakışı*, s. 130.

¹³¹ Waardenburg, *Müslümanların Diğer Dinlere Bakışı*, s. 127-128.

¹³² İshak el-Kindi (ö.873) tarafından kaleme alınan *er-Redd ale'n-Nasâra* isimli risale, sadece Hristiyanlığın teslis doktrinini konu edinmiştir. Bkz. Aydın, Mehmet, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddîyeler ve Tartışma Konuları*, 46-47; Güney Arabistan'daki Zeydi Şii'lere mensup Kasım b. İbrahim tarafından kaleme alınan *Kitâbu'r-Red 'ale'n-Nasâra'nın ana konusu*, Hristiyan inancının temel taşı olan İsa'nın ulûhiyetinin reddi ve teslistir. Bkz. Aydın, Mehmet, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddîyeler ve Tartışma Konuları*, s. 42-43; Gazalî'nin *er-Reddül-Cemil'deki* asıl hedefi, Hz. İsa'nın sadece bir peygamber olduğunu ortaya koymak ve onun beşeriyetini ispat etmektir. Bkz. Aydın, Mehmet, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddîyeler ve Tartışma Konuları*, s. 59-60.

¹³³ Ebu İsa el-Varrak'ın iki ciltlik *Kitâbü fi'r-Redd ale'l-Fıraku's-Selas mine'n-Nasâra* isimli eserinde devrinin üç büyük Hristiyan mezhebi olan Yâkubi, Nesturi ve Melkitler'in görüşleri ayrı ayrı ele alarak teslis ve inkarnasyon konusu incelenmiş olup tahrif ve tebşirât konularına hiç değinilmemiştir. Bkz. Kaplan, *Erken Dönem Müslüman-Hristiyan Teolojik İlişkileri*, s. 124-125; Gerçek anlamda ilk reddiye özelliği taşıyan Ali b. Rabben et-Taberî'nin *er-Red ale'n-Nasâra* adlı eserinde Hristiyan inancının geçersizliği, Hz. İsa'nın peygamber olduğu, Hristiyan kredosunun tutarsızlıkları, İsa'nın tanrılığı, babalık ve oğulluk kavramlarının tahrifi ele alınmıştır. Bkz. Kaplan, *Erken Dönem Müslüman-Hristiyan Teolojik İlişkileri*, s. 118-119; Câhiz'in Yahûdîleri ve Hristiyanları muhatap aldığı risalesinde Hristiyanlarla ilgili olarak Hz. İsa'nın mucizeleri, Hristiyanların

polemik konularına¹³⁴ yer veren eserler de kaleme alınmıştır. Derleme niteliği taşıyan XIII ve XIV. yüzyıl reddiyelerinin genel bir özelliği olarak¹³⁵ *Edille*, o döneme kadar yazılan reddiyelerde incelenmiş olan konuları bir şekliyle bünyesinde toplamış ve incelemiştir. Ele aldığı konular itibariyle bakıldığında bir ya da birkaç konuya hasredilerek yazılan reddiyelerden ayrışır. Bununla birlikte sistemli ve bütüncül bir şekilde yazılan *el-Fasl*, *et-Tahcil* gibi eserlerle de benzerlik arzeder.

Dört ana bab halinde hazırlanan eser, Hıristiyan teolojisi açısından önemli görülen, Hıristiyan mezhepleri, konsiller, teslis, çan, çarmıh, İsa'nın ulûhiyeti ve beşeriyeti, tahrif, tenâkuz ve beşâret gibi konulara yer vermektedir. Müellif tarafından tevhid inancından uzaklaşan Hıristiyanlara cevap niteliğinde yazıldığı¹³⁶ söylenen eserin ağırlık noktası, teslis inancı ve teslisin ikinci unsuru olan İsa'nın ulûhiyetinin reddine ve beşeriyetinin ispatına yöneliktir.

Karâfi'nin eserinde bütün polemik unsurlarına yer vermiş olmakla birlikte eserin ağırlık noktasını teslis ve teslis'in ikinci unsuru olan İsa'ya ayırmış olması, onun üzerinde Taberî ve Gazalî'nin etkisini düşündürmektedir. Zira kendisinden önce kaleme alınan reddiyelerden Taberî'nin *er-Red ala'n-Nasâra* ve Gazalî'nin *er-Reddü'l-Cemil*'inde de ana hedef, İsa'nın beşeriyetinin ispatına yöneliktir.¹³⁷

Kullandığı deliller itibariyle bakıldığında Karâfi, kendisinden önce reddiye tarzında eserler kaleme alan Maverdi, Hazreci, İbn Hazm, Kurtubi, Câferî ve Taberî'den etkilenmiş olup onların kullandığı delilleri bazen aynen bazen de farklı yönleriyle kullanarak eserlerinde yer vermiştir. Bununla birlikte onların kullanmadığı ya da onların kullanıp da onların değinmediği yönlerine değindiği

---

itikatları, İsa'nın tabiatı, ulûhiyeti ve oğulluk vasıflarını konu edinerek onların iddialarına cevaplar verir. Bkz. Erdem, "Câhız ve el-Muhtar fî'r-Redd ala'n-Nasâra İsimli Risalesi", s. 468-471; Hasan b. Eyyub risalesinde teslis, tahrif ve İsa'nın tabiatı konuları incelenerek İsa'nın ulûhiyetinin reddi hedeflenmiştir. Bkz. Aydın, Mehmet, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddîyeler ve Tartışma Konuları*, s. 48-49.

¹³⁴ XI. yüzyılda müslüman polemikçiler arasında öne çıkan İbn Hazm (ö. 1063), dinler ve mezhepler hakkında oldukça sistemli bilgilerin yer aldığı *el-Fasl* isimli eserinde Hıristiyanlarla ilgili olarak teslis, İsa'nın tabiatı, Hıristiyan kredosu, çarmıh, tahrif ve tenâkuz konularını ele almaktadır. Bkz. Aydın, Mehmet, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddîyeler ve Tartışma Konuları*, s. 49-50; XIII. yüzyılda önemli bir polemik eseri, hakkında fazlaca bilgiye sâhip olunmayan Salih b. el-Husyn el-Câferî tarafından kaleme alınan *et-Tahcil men Harrafe'l-İncil* isimli eserde Kitâb-ı Mukaddes'in tahrifi, İnciller arasındaki tezatlara, Allah-insan ittifadının imkânsızlığı, kristolojik doktrinler bağlamında İsa'nın tabiatı, Hıristiyan kredosunun eleştirisi, çarmıh olayı, ruhban sınıfının karakteri ve Hz. Muhammed'in beşâreti gibi hususları incelemiştir. Bkz. Aydın, Mehmet, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddîyeler ve Tartışma Konuları*, s. 61-62.

¹³⁵ Waardenburg, *Müslümanların Diğer Dinlere Bakışı*, s. 127-128.

¹³⁶ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 275a-b

¹³⁷ Aydın, Ali b. Rabben *et-Taberî ve Eseri er-Red ale'n-Nasâra*, s. 76.

deliller de kullanmıştır. Bu durumu Karâfî'nin zikrettiği delillerden birkaçını zikrederek göstermeye çalışacağız.

Karâfi, Birinci Mezmur'da "Hatalı olan kimselerin yolundan gitmeyen, günahkâr ve cahiller topluluğu içinde oturmayan, hevasına uymayan bilakis bütün heva ve arzusu Allah'ın şeriatına uymak olan ve gece gündüz onun şeriatını düşünen (uygulayan) adama ne mutlu! Bu adam, meyvesini zamanında vermesi için akarsu kenarına dikilmiş ve yaprağı da erkenden düşmeyen (solmayan) ağaca benzer, yaptığı her işi doğru olur. Hatalı kimseler ise böyle değildir çünkü onlar rüzgârın savurduğu samana benzerler. Böylece iyi kimse, kötü kimse gibi hatalı kimse de zeki kimse gibi uykudan kalkmaz" şeklinde geçen ifadeleri Hz. Muhammed'e hamletmiştir.¹³⁸ Beşaret konusunda incelediğimiz eserlerde Karâfî'den önce bu bölümü Hz. Muhammed'in beşaretine delil olarak zikreden birisine rastlamadık.

Yine dört incilin "Mesih'in erkek ve kız kardeşleri olduğu hususunda" icma ettikleri halde İncillerin başka bir yerinde onun "tek oğul olduğundan" bahsedildiğini dile getiren¹³⁹ Karâfî'nin *Edille'*de incillerdeki tenakuza delil olarak gösterdiği bu hususu, incelediğimiz eserlerde tenakuz bağlamında değerlendiren başka birine rastlamadık.

İsa'nın Şeytan tarafından denenmesinde Hristiyanların iddialarının aksine Matta İncil'inde geçen "Şeytan'ın İsa'yı tanıdığından bahsedilmesini"¹⁴⁰ Karâfi, *Edille'*de İncillerdeki tenakuzlara delil olarak gösterirken Câferî, İsa'nın beşeriyetine delil olarak göstermiştir.¹⁴¹

İncillerde "tek kişinin şahitliğinin caiz olmadığı" yazılı olduğu halde Hristiyanların sadece Yuhanna tarafından rivayet edilen "Azar'ın dört gün sonra dirilmesi" olayına itibar ederek "tek kişinin şahitliğini kabul etmelerini" *Edille'*de Karâfi, İncillerdeki tenakuza delil gösterirken¹⁴² aynı hususa Karâfî'den önce dikkat çeken Câferî ise şahitliği İsa'nın kendisine şahitliği bakımından değerlendirir.¹⁴³

Karâfî'nin kendisinden öncekilere farklı olarak dile getirdiği bir husus da inciller hakkındadır. *Edille'*de İnciller hakkında bilgi vermeyen ve yeri geldiğince

¹³⁸ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdaniyye*, 284b

¹³⁹ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdaniyye*, 288a

¹⁴⁰ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdaniyye*, 288a

¹⁴¹ Câferî, *Tahcil*, I, s. 129

¹⁴² Karâfi, *Edilletü'l-Vahdaniyye*, 288a

¹⁴³ Câferî, *Tahcil*, I, s. 291

atflar ve alıntılar yapan Karâfi, *el-Ecvibe'*de İnciller hakkında bilgi verir ve dört meşhur İncilin haricinde İsa'nın küçüklüğünün konu edildiği ve Petrus'a nisbet edilen beşinci bir incilden daha bahseder.¹⁴⁴ İnciller hakkında Karâfi'nin verdiği bilgiler ile Şehrîstânî, İbn Hazm ve Câferî'nin verdiği bilgiler benzerlik arz etmekle birlikte her üç isim de Karâfi'nin *el-Ecvibe'*de bahsettiği beşinci incilden bahsetmez¹⁴⁵

2.5. Edille'nin el-Ecvibe'den Farkı ve Benzerliği

Karâfi'nin reddiye tarzında yazdığı *el-Ecvibe* ve *Edille* isimli iki eser arasında benzerlik olduğu gibi birtakım farklılıklar da mevcuttur. Karâfi, *el-Ecvibe'*nin yazılış sebebini Hristiyanların, kendi dinlerinin sahih bir din olduğu hususunda bir takım iddiâlar ve sorularla Kur'an'dan delil getirmelerine binaen onların dîninin batıl bir din olduğunu ortaya koymak için kaleme aldığını belirtir.¹⁴⁶ Bir yandan Hristiyanları doğru yola getirmek diğer yandan Müslümanlara dinlerinin faziletini öğretmek amacıyla yazdığını belirttiği eser, Hristiyan risâlelerinde bahsedilen Kur'an ayetlerinin Hristiyanların iddiâlarına hizmet etmediğini göstermeyi amaçlar.¹⁴⁷ *Edille'*nin yazılış sebebini ise bilgiden, anlayıştan yoksun ve fazlaca câhil olarak nitelediği Hristiyanlar ile Allah'ın insan şeklinde hulûl ettiğini iddiâ eden Hristiyan mezheplerine cevap ve Allah'ın birliğine delil olması için yazdığını belirtir.¹⁴⁸

İki eser arasındaki öncelik-sonralık ilişkisine bakıldığında *Edille'*nin *el-Ecvibe'*den sonra yazıldığı kanâati ağırlık kazanmaktadır. *el-Ecvibe'*de Yahûdilik ve Hristiyanlık eleştirisi birlikte yapılırken¹⁴⁹ kendisinin de belirttiği üzere *Edille*, sadece Hristiyanlara hasredilmiştir.¹⁵⁰ Diğer taraftan eserin son kısmında "Allah ömür verirse Yahûdiler için de ayrı bir eser (reddiye) düzenleyecegiz" demektedir.¹⁵¹

Her iki eser de dört bölümden oluşur ancak bölümlerin içeriği ve sıralaması birbirinden farklıdır. *el-Ecvibe'*nin birinci bölümünde Hristiyanların Kur'an'ı delil

¹⁴⁴ Karâfi, *el-Ecvibe*, s. 45.

¹⁴⁵ Şehrîstânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, trc. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 200-205; İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel-i ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, thk. Muhammed İbrahim Nasr - Abdurrahman Umeyre, Dâru'l-Ciyl, Beyrut 1996, II, s. 13-14; Câferî, *Tahcil*, I, s. 110-113.

¹⁴⁶ Karâfi, *el-Ecvibe*, s. 21.

¹⁴⁷ Aydın, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, s. 64.

¹⁴⁸ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 275a.

¹⁴⁹ Karâfi, *el-Ecvibe*, s. 22.

¹⁵⁰ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 275a.

¹⁵¹ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 288b.

göstererek İslâm'a ve Müslümanlara yönelttikleri sorular ve Karâfi'nin bu sorulara verdiği cevaplar yer alır. İkinci bölümünde Yahûdilerin ve Hristiyanların iddiaları ve Karâfi'nin bunlara verdiği cevaplar yer alır. Üçüncü bölümde Karâfi'nin Hristiyanlar ve Yahûdilere inaçları ve dinleri hususunda yönelttiği sorular ve cevaplar yer alır. Dördüncü bölümde ise Yahûdiler ve Hristiyanların kutsal kitaplarından hareketle Hz. Muhammed'in beşâretini ele alır.¹⁵²

Yine dört bölümde ele alınan *Edille'*nin birinci bölümünde Hristiyanlık ve Hristiyan mezhepleri hakkında genel bilgiler, İsa'nın hulûlu, Mesih'in kendini feda etmesi, Mesih'in çarmıha gerilmesi, Teslis inancı, Çan ve Haç sembolleri, Mesih'in tekrar gelişi ve Hristiyan konsilleri gibi konular ele alınmıştır. Eserin ikinci bölümü, eserin birinci bölümünde dile getirilen hususlara verilen cevaplar ve reddiye kısmını oluşturur. Üçüncü bölümde İncillerdeki tenâkuzlar, dördüncü bölümde ise tebşirât bahsi konu edilmiştir.¹⁵³

Karâfi, *el-Ecvibe'*de Hristiyanların iddialarına cevaplar verirken sıkça Kur'an ayetlerine müracaat eder. Ancak Hristiyanların kendi kaynaklarından hareketle Hristiyanların iddialarına cevaplar verdiği *Edille'*de ise neredeyse Kur'an ayetlerinden hiç bahsetmez. İki eser arasında konunun sunuluşu, ortaya konulan iddialar ve bu iddialara verilen cevaplar itibârıyla kullanılan metoda bakıldığında *el-Ecvibe'*de soru-cevap metodunun ağırlığı hissedilirken *Edille'*de ise tartışma metodu (münazara) ağırlığını hissettirir.

Diğer taraftan iki eser arasında Karâfi'nin aynı konuda sunduğu deliller ve konunun sunuluş tarzında da bazı farklılıklar görülmektedir. Mesela, Mezmurlar'da geçen "Sen benim oğlumsun bugün ben sana baba oldum miras olarak sana milletleri, saltanat olarak yeryüzünün dört bir tarafını vereceğim, demir çomaklarla kıracaksın onları çömlek gibi parçalayacaksın"¹⁵⁴ ifâdesini *el-Ecvibe'*de Hz. Peygamber'in beşâretine delil olarak sunarken¹⁵⁵ *Edille'*de "oğul" kavramına açıklık getirirken delil olarak zikreder.¹⁵⁶

Yine *el-Ecvibe'*de Eş'ya kitabında geçen "Bana bir gözcü dik ve bir şey gördüğünde bizi uyarın denildi. Sonra biri diğerine Bâbil yıkıldı putları parçalandı

¹⁵² Karâfi, *el-Ecvibe*, s. 21-22.

¹⁵³ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 275b.

¹⁵⁴ Mezmurlar 2 / 7-9.

¹⁵⁵ Karâfi, *el-Ecvibe*, s. 185.

¹⁵⁶ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 280a.

diyen biri eşek üzerinde biri deve üzerinde gelen iki kişi (iki binici) gördüm, dedi" ifâdesini Hz. Peygamberin beşâretine hamleden Karâfi, burada geçen eşeğe binen kişiyi Hz. İsa'ya binen kişiyi de Hz. Muhammed olarak yorumlamıştır.¹⁵⁷ Ancak *Edille*'de bu ifâdeyi, Ermiya'ya nisbet ederek zikreder ve Hz. Peygamber'in çoğu zaman bindiği "Ufayr" adında bir eşeği ve "el-Abda" isimli bir devesi olduğu gerekçesiyle eşeğe binen kişiyi de deveye binen kişiyi de Hz. Muhammed olarak yorumlamıştır.¹⁵⁸

İki eser arasında tespit edebildiğimiz bir başka farklılık ise *el-Ecvibe*'de İsa'nın nesebi ile ilgili tenâkuzu zikrederken Yuhanna İncili'nde İsa'nın nesebi hususunda Meryem'in kocası olan Yusuf'a kadar 42 nesil geçtiğini oysa Luka'da bu sayının 40 olduğunu belirten¹⁵⁹ Karâfi, Yuhanna'ya nisbet ederek verdiği hatalı nakli *Edille*'de Matta olarak düzeltmiştir.¹⁶⁰

Sonuç

Eyyubilerin son dönemi ile Memluklerin ilk döneminde yaşamış olan Karâfi (h. 626-684), Mâlîki fıkhı ve Fıkıh Usûlü alanlarında vermiş olduğu önemli eserlerle ön plana çıkmış olmakla birlikte diğer İslâm bilimlerinde de eserler veren bir bilim adamıdır. Endülüs'ün düşmesi ve Bağdat'ın istila edilmesi sonucu bütün İslâm âlimlerinin Mısır'a göç etmesiyle birlikte Mısır, ilmî faaliyetlerin yoğunlaştığı bir merkez olarak ön plana çıkmıştır. Karâfi, eserlerini -yaşadığı dönem itibarıyla diğer İslâm topraklarıyla karşılaştırıldığında- siyaseten güvenli ilmen de canlı bir merkez olan Mısır'da vermiştir. Eserleri incelendiğinde Karâfi'nin dönemin ilmî karakterinden farklı olarak taassuptan uzak ve akli ön planda tutan eserler verdiği görülmektedir.

Çalışmamıza konu ettiğimiz Karâfi'nin *Edilletü'l-Vahdâniyye fi'r-Red ala'n-Nasrâniyye* isimli eseri, *el-Ecvibetü'l-Fâhira ani'l-Esiletü'l-Fâcira* ile birlikte Karâfi'nin Dinler Târîhi alanında kaleme aldığı eserlerindedir. Eserin ne zaman yazıldığı kesin olarak belirlenemese de *el-Ecvibe* ile öncelik sonralık ilişkisine bakıldığında Karâfi ile aynı dönemde yaşamış olan Kıptî kilisesinin önde gelen âlimlerinden Safi b. Assal'ın *el-Ecvibe* sebebiyle kaleme aldığı *es-Saha'ih fi Cevabi'n-Nesaih* isimli eserinden sonra

¹⁵⁷ Karâfi, *el-Ecvibe*, s. 186.

¹⁵⁸ Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 284b.

¹⁵⁹ Karâfi, *el-Ecvibe*, s. 47.

¹⁶⁰ Karâfi *Edilletü'l-Vahdâniyye*, 287a-b.

yazıldığı kanâati ağırlık taşımaktadır. Çalışmamızda eserin İstanbul Süleymaniye Kütüphânesi, Reisü'l Küttap 7/586 numarada kayıtlı olan yazma nüshası kullanılmıştır.

Karâfi, eserini eserin mukaddimesinde belirttiği üzere tevhid inancından uzaklaşanlara -özellikle Hıristiyanlara- cevap olsun diye kaleme aldığını söylemektedir. Bununla birlikte eser, Hıristiyan teolojisi ile ilgili sorulabilecek muhtemel sorulara cevap niteliği de taşımaktadır. Diğer taraftan eserde öne çıkan ana tema, İsâ'nın hulûlü ve şahsiyeti, teslis, çarmıh, mezhepler gibi Hıristiyanlığın ana konuları çerçevesinde tevhid inancının savunulmasıdır.

Dört ana bâba ayırdığı eserin birinci bâbı Hıristiyanlık ve Hıristiyanların iddiâlarıyla ilgili genel bilgiler, ikinci bâbı, bu iddiâlara cevapların verildiği reddiye bölümü, üçüncü bâbı inciller ve tenâkuz, dördüncü bâbı ise beşâret kısmını oluşturmaktadır. Karâfi, *Edille'*de ele aldığı konuyu işlerken Kur'an ayetlerine atflar yapmadan tamamıyla Hıristiyanların dinî kaynaklarından hareket etmiştir. Yapmış olduğu alıntılarda büyük oranda Kutsal Kitap ve İncillere yer vermiştir. "Hangi ilime yönelirsem yöneleyim aklı ön planda tuttum" diyen Karâfi, naklî delilleri sunduktan sonra da tartıştığı meseleyi aklı delillerle analiz etmiştir. Eser, Hıristiyanları muhâtap almakla birlikte zaman zaman Yahûdilerden de bahsedilmiş ve Yahûdiler, Hıristiyanların söylediklerine dayanak gösterilmiştir. Eserin tenâkuz kısmında onbir ayrı konuda karşılaştırmaya tabi tuttuğu İncil metinlerinin birbiriyle çeliştiğini göstererek İncil metinlerinin güvenilir olmadığı ortaya konulmuştur. Beşâret kısmında ise Hz. Muhammed'in Hz. İsâ'dan sonra gelecek olan son peygamber olduğu yine Hıristiyanların dinî metinlerinden hareketle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Orta çağın son dönemine tekâbül eden bir süreçte kaleme alınan eser, dönemin Hıristiyan karşıtı polemik özelliği taşıyan delilleri bünyesinde bulundurmaktadır. Bununla birlikte Hıristiyanların kendi kaynaklarından deliller sunarak Hıristiyanların iddiâlarına cevap veren ve neredeyse Kur'an ayetlerine hiç müracaat etmeyen eser, bu yönüyle Karâfi'nin Kur'an ayetlerinin Hıristiyanların iddiâlarına kaynak teşkil etmediğini ispata yöneldiği ve sıkça Kur'an ayetlerine müracaat ettiği diğer eseri, *el-Ecoibe'*den temel bir farklılık arzeder. Diğer taraftan

her iki eserin metodu ile aynı konuda sunulan deliller ve konunun sunulmuş şekli bakımından da birtakım farklılıklar göze çarpmaktadır.

Eser, Karâfî'nin yaşadığı dönemdeki Müslüman-Hıristiyan diyalogunu ve iki dinin mensuplarının birbirlerini nasıl algıladıklarını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Genel olarak Doğu Hıristiyanlarını muhâtap alan eser, önceki yılların birikimi de kullanılarak Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar hakkında önemli bilgiler vermektedir. Eser, merkeze Hıristiyanlığı alarak hazırlanmış olsa da ele aldığı konuları Yahûdilik ve İslâm'la karşılaştırarak işlemiş olmasından dolayı eserin "Karşılaştırmalı Dinler Târîhi" açısından da önemli bir metin olduğu söylenebilir.

Kaynakça

Abdülhâlik, Mûs'ad Abdüsselam, *el-İmâmü'l-Karâfî ve Cuhûduhu fi'r-Reddi ale'l-Yahûd ve'n-Nasâra*, Dâru'l-Muhaddisin, Kahire 2008.

Apaydın, H. Yunus, "Karâfî", *DİA*, TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, XXIV, İstanbul 2001, s. 394-401.

Aydın, Fuat, *Ali b. Rabben et-Taberî ve Eseri er-Red ale'n-Nasâra*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994.

Aydın, Mehmet, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, TDV Yayınları, Ankara, 1998.

Bağdadî, İsmail Paşa. *Hediyetü'l Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsaru'l-Musannifin*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut trs.

Bayhan, Ahmet Ali, "Mısır'daki Eyyubi Devri Mimari Eserleri: Medreseler ve Hankah / Zaviyeler", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, sy. 12, 2004, s. 1-16.

Câferî, Sâlih b. Huseyn, *et-Tahcil men Harrefe't-Tevrat ve'l-İncil*, thk. Muhammed Abdirrahman Gudde, Mektebetü'l-Abikan, Riyad 1998.

Çelik, Mehmet, *Süryani Târîhi (I)*, Ayraç Yayınları, Ankara 1996.

Erdem, Mustafa, "Câhız ve el-Muhtar Fî'r-Redd ala'n-Nasâra İsimli Risâlesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 31, sy. 1, 1990, s. 453-473.

Harman, Ö. Faruk, "Ahd-i Atik", *DİA*, TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, I, İstanbul 1998, s. 494-501.

İbn Ferhun, *ed-Dibâcü'l-Müzheb fi Mârifeti Âyani Ulemâi'l-Mezheb*, thk. Muhammed el-Ahmedi Ebu'n-Nur, Daru't-Turas, Kahire trs.

İbn Hazm, Ebi Muhammed Ali İbn Ahmed, *el-Fasl fi'l-Milel-i ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, thk. Muhammed İbrahim Nasr ve Abdurrahman Umeyre, Dâru'l-CiyL, Beyrut 1996.

İbn Tağriberdi, Yusuf, *el-Menhelü's-Sâfi, ve'l-Müstevfi Ba'de'l-Vâfi*, thk. Muhammed Muhammed Emin, tkdm. Said Abdülfettah Aşur, Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Ammeti, Kahire 1984.

Kaplan, İbrahim, *Erken Dönem Müslüman-Hristiyan Teolojik İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2006.

Karâfi, Şehâbeddin, *el-Ikdü'l-Manzûm fi'l-Husûs ve'l-Umûm*, thk. Ahmed el-Hatm Abdullah, el-Mektebetü'l-Mekkiyye, Mekke 1999.

Karâfi, *Edilletü'l-Vahdâniyye Fi'r-Red ala'n-Nasrâniyye*, İstanbul Süleymaniye Kütüphânesi, Reisü'l-Küttap, 7/586:275, a-288b,

Karâfi, Şehâbeddin, *Nefâisü'l-Usûl fi Şerhi'l-Mahsûl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud- Muhammed Muavvez, Mektebetü'n-Nizar Mustafa el-Baz, Mekke 1995.

Karâfi, Şehâbeddin, *el-İstibsâr fi ma Tüdrükühü'l-Ebsâr*, thk. Celal el-Cüheni.

Karâfi, Şehâbeddin, *el-Ecvibetü'l-Fâhira ani'l-Esileti'l-Fâcira*, thk. Mecdi Muhammed eş-Şehavi, Âlemü'l-Kutüb, Beyrut 2005.

Karlığa, Bekir, *İslâm Düşüncesi'nin Batı Düşüncesi'ne Etkileri*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2004.

Keleş, Bahattin, "Memlukler Döneminde Sosyal Yapı". *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, V, Ankara 2002, s. 394-398.

Kitâb-ı Mukaddes, 3. Baskı, Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2003.

Kopraman, Kazım Yaşar, "Mısır Memlukleri (1250-1517)", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, V, Ankara 2002, s. 99-126.

Özen, Âdem, "İslâm-Yahûdi Polemiği ve Tartışma Konuları", *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi*, sy. 9, 2000/2, s. 237-256.

Safedî, Selahaddin, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, thk. Ahmed Arnaut ve Türki Mustafa, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut trs.

Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, trc. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul 2008.

Şeşen, Ramazan. "Eyyubiler Devleti". *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târîhi*, Çağ Yayınları, VI, İstanbul 1987, s. 301-432.

Tümer, Günay, Küçük, Abdurrahman, *Dinler Târîhi*, 4. Baskı, Ocak Yayınları, Ankara 2002.

Waardenburg, Jacques, *Müslümanların Diğer Dinlere Bakışı*, trc. Fuat Aydın, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.

Yiğit, İsmail, *Memlukler*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2008.

Yücedoğru, Zeynep, *İbn Hazm ve er-Red Ala İbni'n-Nağrile el-Yehudi İsimli Reddiyesinin Analizi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2009.